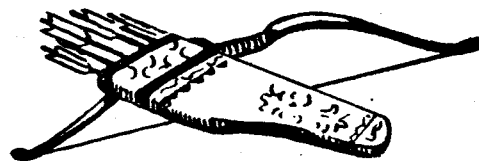
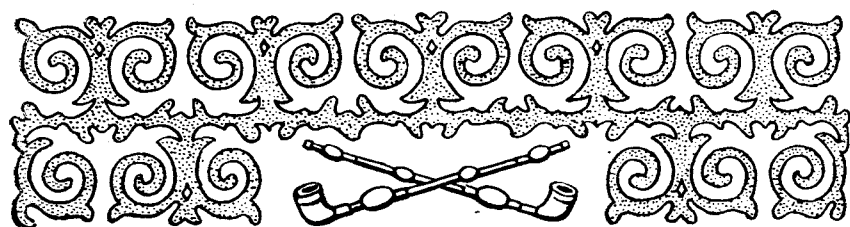

Айлу-күндү алтайдан
 Жер алдына кыйынга келген
 Кылыгы жакшыларды жайымдап,
 Кылыгы жаманды артызып турат.
 Канча чактын туркунына
 Ачу-коронды көп көргөн,
 Жер алдында кыйналган
 Карлагаштый ар-албаты
 Баатырды мактап айдып турды:
 «Очкөн одысты сен камыстың,
 Олгөн бойысты сен тиргистинг,
 Кыйынду жадын жылыды,
 Кычык Эрликтен айрылдыбыс,
 Жайымга бис јединдибис.
 Жажына, баатыр, адын макталзын,
 Албаты сени ундыбай жүрзин!»
 Карлагаштый ар-албаты
 Айлу-күндү алтайына
 Умзанып эмди жанарда,
 Атту-чуулу Көгүдей-Мерген
 Јүс кезердин эгентизи
 Тынду кастак агыдып ийди.
 Тенери түби күкүрт этти,
 Алтай үсти тизирт этти,
 Баатыр кижн аткан огы
 Жер алтайдын тогус кадын
 Јара тийген турбай кайтты.
 Ай көрбөгөн албатыга
 Ай жаркыны көрүне берди,
 Күн көрбөгөн албатыга
 Күндү алтайга јол ачылды.
 Баатыр кижн чике јолло
 Јон-албатыны баштап чыгарды.
 Онон ары алтайын көстөп,
 Элес эдип учуп ийди.
 Алтайына јанып келзе,
 Ала түктү ак быяны
 Малдан көп өскөн эмтир,
 Ак чырайлу албатызы
 Јоннон көп өскөн эмтир.
 Оны көргөн Көгүдей-Мерген
 Албатызын јууп алып,
 Мынайда айдып турбай кайтты:
 «Малдан көп малду болдыгар,
 Јоннон көп јонду болдыгар,
 Бирлик жадынга эм жадыгар,
 Бир биледий өзүгер.
 Јердин үстин јеектеген

Јеек каанды јоголтып бердим,
 Јердин алдын бийлеген
 Эрлик-бийди јоголттым.
 Эмди слерге, јада тудунып,
 Оштү келип табарбас—дийт.
 Жер алдына кыйынга
 Эрлик слерди апарбас—дийт.
 Айлу-күндү алтайыгарга
 Амыр-энчү жадыгар,
 Бала-барка азырап,
 Ырысту жадып јуртагар—дийт.
 Тенериге мен чыгала,
 Албаты жадынын көрүп турарым,
 Алдынан өрө көрүнер
 Јылдыс болуп барарым» — дийт.
 Онојдо айткан согында
 Атту-чуулу Көгүдей-Мерген
 Алтын-Күскү алганыла
 Јылдыс болуп уча берди.
 Көк тенери түбинде
 Јети-Каан деп јылдыс бар.
 Јети түней Көгүдей-Мерген
 Тойго браатканы ол дежет.
 Алтын-Казык деп јылдыс бар,
 Ай-Кааннын јангыс кызы
 Алтын-Күскү ол дежет.
 Уч мыйгак деп јылдыс бар,
 Уч мыйгактын үстүнде
 Кызыл јангыс јылдыс бар,
 Көгүдей-Мерген баатырдын
 Мыйгактын кардын јара аткан
 Канду огы ол дежет.
 Алтай чөрчөк божоды,
 Айдар сөзим түгенди.

ОСКУС УУЛ

Тогузон айры кара талайдын
 Айан болгон жарадында,
 Токус кырлу кара тайганын
 Меес болгон эдегинде
 Тогузон кырлу таш өргөө
 Жүс толукту турбай кайтты.
 Токус кырлу мөңүн чакы
 Эжигинде турар болды.
 Бу өргөөнүн ичинде
 Олөн-Магай өбөгөн
 Жети бутту темир ширеде
 Ол отурбай эмди кайтты.
 Жетен кат көбөн төжөк
 Төжөнүп алган отурды.
 Олөн-Магай баатыр
 Алтан жаштаң ажа берген,
 Агаш тайак тайанган,
 Жетен жажын жажаган,
 Темир тайак тайанган.
 Олөр жажы једе берген,
 Орө туруп болбой барган.
 Карыыр жажы једе берген,
 Катан сөбги божой берген.
 Элен чакка жадарда,
 Эжигинде малы жок.
 Жажаганча жүрерде,
 Айылда балазы жок.
 Атту-чуулу Олөн-Магай
 Жокту өскөн блатыр бслтыр.
 Барбаа-Багай абакайы
 Эмди кожо отурды.
 Барбаа-Багай абакай

Жер үстүнүн чечегин
 Журап көктөп отурды.
 Онойтконнын соңында
 Айланыжып айлар өтти,
 Алтын тандак күн жарыды.
 Алмын-чулмун Барбаа-Багай
 Уул бала кабайлады.
 Олөн-Магай өбөгөн
 Бу жеректи көрөлө,
 Жүрегине ырыс толуп,
 Сүүнбес бойы сүүнди,
 Каткырбас бойы каткырды.
 Жер үстүнүн жетен баатырын
 Текши ончозын жууп алып,
 Алт.й үстүнүн алтан баатырын
 Көдүрезин алдыртып,
 Баатыр уулчактың чыкканын
 Байрамдаган турбай кайтты.
 Тойго келген улустар
 Токус күнге жыргадылар,
 Жети күнге ойнодылар.
 Онойтконнын соңында
 Жылыжып жылдар өтти.
 Олөн-Магай өбөгөн
 Кенетийин оорый берди.
 Алтын кептү абакайына
 Айткан сөзи мындый болды:
 «Өлөр күним једип келди,
 Өзөр күним өдө берди.
 Божоор күним једип келди,
 Кеен күним өдө берди.
 Уйген сугар адыбыс јок,
 Урүп чыгар ийдибис јок.
 Озодон бери тапканым —
 Одус кырлу кайырчакта
 Тогузон күмүш акча бар.
 Ол акчаны үребей,
 Ат јакшызын алыгар,
 Кеп јакшызына толугар.
 Балтыр кежик балаңды
 Көстин одынды чөберле,
 Көмөп-арбанып, ачынба.
 Колдын сабарынды коруула,
 Кожуун* јонго айтырба».
 Ондый сөсти айдала,
 Олөн-Магай өбөгөн

Кожуун — туура.

Өлө бербей эмди кайтты.
Барбаа-Багай абакайы
Көзинин жажы төгүлүп,
Көңкөрө жадып, ыйлады.
Өлөн-Магай өлгөнине
Оксөп ыйлап, комудады.
Бир өмөшке отурала,
Жер үстүнүн жетен бастырын
Текши кычырып экелди.
Алтай үстүнүн алтан кезерин
Алдыртып келбей эмди кайтты.
Алтын тонду алыптарын,
Күлөр тонду күлүктөрүн,
Мандык кептү баатырларын
Көдүрезин жууп алды.
Аш жакшызыла азырат,
Албатыны ончозун күндүлөп,
Өлөн-Магай баатырдын сөбгүн,
Ичин десе алтынбыла,
Тыштын десе мөнгүнбиле чүмдеген
Агаш кайырчакка кайырчактап,
Тогус кырлу тайганын бажына,
Элен-чакка артабас эдип
Эштеп жазап салып койды.
Жажын чакка үрөлбөс эдип,
Жазап сөбгүн тудуп салды.
Онойтконунун соңында
Алтын тонду алыптары
Айымына таркап жангылады.
Күлөр тонду күлүктөри
Күркүрөп, жерине баргылады.
Барбаа-Багай абакай
Балазыла экү артып калды.
Балтыр кежик жаш балазы
Эки конуп: «Энем» — деди,
Алты конуп: «Адам» — деди.
Агаш кабайды жара тееп,
Тура жүгүргөн турбай кайтты.
Балтыр кежик жаш балазы
Тогус кырлу тайгага
Сыр жүгүрүп чыкпай кайтты.
Ондо турар болгожын,
Жер үстүндө жетен каан
Күркүрөп турган табыжы угулат,
Алтай үстүндө алтан каан
Тибиреп турган табыжы угулат.
Оны уккан соңында
Балтыр кежик жаш бала

Кара тайга бажынан
Ачу-корон кыйгырган
Сыр жүгүрүк түшпөй кайтты.
Жаш балазынын табыжына
Эркелеген энези
Эжик ачып, удура чыкты.
Балтыр кежик балазына
Базып келип, айдып турды:
«Акыр, акыр, балам, — дийт,
Аштап келген сен болзон,
Аш-курсак белей, балам.
Суузап келген сен болзон,
Суу белең эмей, балам».
Балтыр кежик балазы
Энезине айдып турды:
«Акыр, акыр, энем, — дийт.
Жер үстүнүн жетен кааны
Күркүрөп турган табыжы угулат.
Алтай үстүндө алтан кезердин
Тибиреп турган үни угулат.
Ак-бийанды аралап,
Албаты-жонды эбирип,
Алтай үстин айланатам.
Адамнын тапкан жөбөжинен
Алтан күмүш акчаны
Алып беригер меге» — деп,
Айдып турбай эмди кайтты.
Эркелеген энези сананала,
Одус көстү чой кайырчактан
Алтан күмүш акчаны
Балазына алып берди.
«Ат жакшызын садыш — деди,
Кеп жакшызына жетир» — деди.
Алтан акчаны алган бойы
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Жан карманына салып алды.
Тогус кырлу тайгага
Сыр жүгүрүк чыкпай кайтты.
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Алтай үстин алты айланды.
Алтан кааннын жерин өттү.
Жердин үстин жети айланды,
Жетен кааннын журтын өттү.
Алтын күмүш акказына
Ат жакшызын бедреп,
Бир де кижиден таппады.
Кеп жакшызын бедреп,
Жарадып алып болбоды.

Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Онон ары барып жатса,
Бир баатырдын эжигинде
Ала тайгыл жадар болды.
Оны көргөн Оскүс-Уул
Көнү басып айылга кирди.
Мандык тонду баатырла
Кол тудужып эзендешти.
«Алтан күмүш акча берейин,
Ала тайгылды беригер?» — деп,
Оскүс-Уул сурап турды.
Бу сурактан кыйышпай,
Алтын күмүш акказын алала,
Ала тайгылды бербей кайтты.
Ала тайгылды жедип,
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Айылына жедип келди.
Айылына жедип келерде,
Азыраган онын энези
Айдары жок ачыңды:
«Ала тайгыл ат болор бо?
Алкы бойына аш болор бо?
Аданнын тапкан акказын
Керектү жөөжөгө жетирбей,
Тегин калас үредин» — деп,
Уулына айдып турды.
Оны уккан Оскүс-Уул
Кылас эдип көрбөди,
Көзи жоктой отурды.
Кыгыс эдип унчукпады,
Кулагы жоктой болбой кайтты.
Эркелеген энези
Бир эмеш ачынала,
Балтыр жежик балазына
Адазынын тапкан жөөжөзинен
Одус күмүш акказын
Алып бербей эмди кайтты.
Ол акчаны алган бойы
Он карманына карманданып,
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Тогус кырлу тайгага
Сыр жүгүрүкчө чыкпай кайтты.
Алтайдын үстин алты айланып,
Алтан кааннын журтын өттү.
Жердин үстин жети айланып,
Жетен кааннын жерин өттү.
Олон-Магайдын Оскүс-Уулына
Килеер кижичыкпады.

Одус күмүш акказын
Атка жарадып болбоды.
Кеп садышса, бергилебейт,
Онойтконнын соңында
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Бир баатырдын айылына
Кийдири басып келбей кайтты.
Айылга киреле, көрүп отурза,
Кайырчактын үстүндө
Ала кийзек жадар болды.
Оны көргөн Оскүс-Уул
Ончо улусла эзендешти,
Отурала, баатырдан сурады:
«Одус күмүш акча берейин,
Ол кийзекти беригер» — деди.
Оны уккан баатыр кижичыкпай,
Күмүш акказын алала,
Ала кийзегин алып берди.
Оскүс-Уул оны койдонып алып,
Айылын көстөп басып чиди.
Айылына жедип келеле,
Ала кийзекти агытты.
«Адамнын тапкан жөөжөзиле
Алганым бу» — деп куучындады.
Оны уккан энези:
«Ала тайгыл ат болор бо?
Ала кийзек кеп болор бо?
Аданнын тапкан акказын
Аш-курсакка жаратпай,
Атын сууга таштадың.
Ичер ашка жаратпай,
Ийт ле кийзек садыштын» — деп,
Айдары жок ачынып,
Энези уулына арбанды.
Бу тужунда Оскүс-Уул
Эжик ачып чыгып барды.
Жети жолдын белтирине,
Жети тайга колтугына
Базып келген турбай кайтты.
Жети кырлу кара ташка
Эмди келип отурды.
Эки түңей колынын
Одус эки үйезин
Тоолоп эмди отурды.
Жал жүрөп тирсилдеп,
Алтай үстин айландыра
Сананып отурат Оскүс-Уул.
«Тизе жабар кебимди

Кандый кижн бергей не?
Тилге салар ажымды
Кайдан таап алгайым не?» — деп,
Адазынын тапкан акчазын
Урегенин сананып,
Оскүс-Уул отуларда,
Ачу-корон кыйгы чыкты.
Ама-томо кышкы угулды.
Күннин көзи бөктөлди,
Кара туман кайнады.
Айдын көзи бөктөлди,
Боро туман кайнады.
Күжүрт эмес күжүрт болды,
Бийик туулар жайканышты,
Тибирт эмес тибирт болды,
Терен суулар чайбалышты.
Көрүп отулар ол болгожын,
Сары-чоокыр атка минген
Таагы-бий деп баатырдын
Эркелеп жакшы азыраган
Эрке-Мөндүр деп уулын
Куштын жааны Кан-Кереде
Тенеринин түбинде
Сүрүп жүргени көрүнди.
Оң канады ак булуттуй,
Сол канады көк булуттуй,
Куштар кааны Кан-Кереде
Оны сүрүжип турбай кайтты.
Оны көргөн Оскүс-Уул
Отурган жерине сананды:
«Бу экүнүн кажызына
Болужатан болотон?
Өлтүрерге жүргенине болужар ба?
Өлтүртпеске жүргенине болужар ба?»
Терен шүүп отурала,
Оскүс-Уул билип алды:
«Куштын жааны Кан-Кереде
Сары-чоокыр атка минген
Таагы-бий деп баатырдын
Бир уулын өлтүрген деп
Уккан эдим мен.
Экинчи уушын өлтүртпей,
Эрдин бажын жоголтпой,
Эрке-Мөндүр көөркийге
Болужып көрзө кайдар» — деп,
Оскүс-Уул өрө турды.
Жети кырлу кара таштын
Бир кырынан сындыра тартты.

Тенеринин түбиндеги
Куштын жааны Кан-Керененин
Меелү бажын кезе көстөп,
Мергедеп турбай кайтты.
Алып-күлүктин таштаган тажы
Аткан октый барбай кайтты.
Жалкын кептү шуулап келип,
Куштын жааны Кан-Керененин
Меелү бажын ойло сокты,
Куркунду канадын сындыра тийди.
Куштар кааны Кан-Кереде
Канады сынып, жерге түшти.
Ак булуттын ары жанынан,
Көк булуттын бери жанынан,
Көк тенери түбинен
Жерге түшкөн Кан-Кереде
Жети жердег үзүлди.
Кара туман жайылып,
Күннин көзи көрүнди.
Боро туман жайылып,
Айдын көзи жарыды.
Бу тужунда Эрке-Мөндүр
Тенериден кыйгырды:
«Очкөн одым камыстын,
Өлгөн тыным тиргистин!»
Ондый сөсти айткан бойы
Тенериден учуп түшти.
Оскүс-Уулга басып келип,
Оң колын суй тудуп,
Эзендешкен турбай кайтты.
Сол жаагын жөлөй тудуп,
Окшошкылап тургулады.
Онойтконнын сонгонда
Алмын-чулмун баатырлар
Отуруп алып, куучындашты.
«Куштын жааны Кан-Кереде
Жердин үстин жети айланып,
Жиит жакшы баатырларды
Тегин калас кырып турар,
Алтай үстин алты айланып,
Акту жаткан албатыны
Айдары жок кыйнап турар
Эрлик-бийдин элчизи — дийт.
Калыктын канын көп төккөн,
Кан-Керененин өлгөнине
Жон-албаты болгожын,
Көдүрөзи сүүнөр» — деп,
Эрке-Мөндүр айдып турды.

Ондый сөсти айдала:
«Адын сенин кем болор?» — деп,
Оскүс-Уулдан сурады.
Оскүс-Уул жаруузын айтты:
«Уйген сугар ады жок,
Урүп чыгар ийди жок,
Олөн-Магай адалу,
Барбаа-Багай энелү.
Баатыр уулчак мен эдим,
Азыраган адам менин,
Жетен жажын ажала,
Кенетийин өлүп калган.
Эркелеген энем менин
Жагыскан артып калган.
Адам өлгөн тужунда
Энем мени адаган:
«Очкөн одым салатан,
Оскөн бойыма болужатан
Оскүс-Уул болзын» — деп,
Жагыс сөсти жажырбай,
Эки сөсти энделтпей,
Эрке-Мөндүр деген уулга
Оскүс-Уул жартын айтты.
Оны уккан Эрке-Мөндүр:
«Адамнын айылын барып айылда,
Аш жакшызын уруп берер,
Кеп жакшызын алып берер.
Одус көстү кайырчакта
Алтын жүстүк бар — деди.
Сол колдын сабарына
Кийип алып жүретен.
Сол колыннан суура тартып,
Алаканыга согуп ийзен,
Алтан баатыр тура түжер.
Ондый жүстүк — дебей кайтты.
Тынымды корып алган учун
Берип турум сеге» — деп,
Оскүс-Уулга айдып турды.
Алты кырлу кара ташка
Алтын бичик бичип берди.
«Жер-тегери колтугында
Текпир-жеерен адын минген
Темичи деп баатырдын
Сары-Таажы балазын
Кудалап барып жаткам мен» — деп,
Оскүс-Уулга айдып турды.
Ондый сөсти угала,
Оскүс-Уулла эзендежип,

Ардак-күрен адын минип,
Эрке-Мөндүр атанды.
Ундыбас жакшы наязына
Удура көрүп, мүргүйле,
Узун жолдын учын көстөп,
Атана бербей эмди кайтты.
Онон ары Оскүс-Уул
Таажы-бий деп баатырдын
Жери-журтын бедреп,
Жетен тайганы ажыра басты,
Алтан талай кечип барды.
Тош мөңкүзи кайылбас,
Тобракту салкыны токтобос
Кара тайганын бажына
Базып чыккан турбай кайтты.
Бу тайганын бажына чыгып,
Ары жанын көрүп отурды.
Жети кырлу бай терек
Эмди мында турар болды.
Жетен жүзүн өлө быйан
Жергелешкен отоп жүрди.
Алтын сыртту бай тайга
Алтайында бар эмтир.
Ак чырайлу албаты
Амыр өскөн жер болтыр.
Алып журты көрүнди,
Алтын чакы билдирди,
Күлүк журты көрүнди,
Күлөр чакы билдирди.
Арбын малды малданган,
Албаты-жонын башкарган,
Сары-чоокыр адын минген
Таажы-бий деп баатыр
Аргалу жаткан кижин эмтир.
Оны көргөн Оскүс-Уул
Кара тайга бажынан
Сыр жүгүрүк түшпей кайтты.
Өлө малын аралап,
Албаты-жонын айланып,
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Баатырдын айылына базып келди.
Жаан улус туштаарда,
Эзен-амыр сурап турды.
Бала-барка туштаарда,
Ойын-кокур айдып турды.
Баатыр айылына кирерде,
Көргөн-укканын угарга
Көк ширдекке отургусты.

«Ады-жолунг кем болор?» — деп,
Таажы-бий сурап отурды.
Ол тужунда Оскүс-Уул
Ончозын жартап айдып берди:
«Очпос оды өчүп калган,
Өлбос бойы өлүп калган,
Өлөң-Магай өбөгөннинг
Оскүс-Уулы мен эдим».
Оны уккан баатырлар
Ончозы эмди кайкаштылар.
«Эрлик-бийдинг элчизин,
Эр жудатан жеткерди,
Калапту бүткен Кан-Кереденин
Меелү бажын ойо соккон
Баатыр уулчак сен бе?» — деп,
Бастыра улус кыйгырдылар.
Ондый сөсти айдала,
Алтан бутту алтын столго
Оскүс-Уулды отургусты.
Аш жакшызыла күндүлөп,
Алты күнге азырады,
Алтын бичикти кычырала,
Алтын жүстүкти алып берди.
Тос өдүгүн суурала,
Чой сопокты кийдирди.
Тере бөрүкти уштала,
Темир бөрүк кийдирди.
Таар тонын уштала,
Сары торко кийдирди.
Ондый чүмди чүмдейле,
Оскүс-Уулга айдып турды:
«Уулымнын тынын алган учун
Улу-жаан кижиге бол.
Жети тайга колтугунда
Жеерен-өлө ат бар,
Сенин адыг болзын» — деди.
Жууга жүрзе, ок тыгынбас
Жылу кепти кийдирди.
Элебес болот жыда берди,
Татабас алтын үлдү берди.
Жүс текпелү темир мылтык
Жүктеп берди Оскүс-Уулга,
Жеген кулаш жес армакчы
Алып берген турбай кайтты.
Бу тужунда Оскүс-Уул
Сүүнбес бойы сүүнди,
Жүреги омок боло берди.
Каткырбас бойы каткырды,

Албаты-жонло эзендешти.
Таажы-бий деп баатырла
Жакшылашкан турбай кайтты.
Жаакту жүзин жөлөй тудуп,
Окшошкылап турбай кайтты.
Алтын жүстүк сол колында,
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Адар мылтык жүктенген,
Алтын үлдү таңынган,
Алтайын көстөп басып ийди.
Жети тайга колтугунда
Жедип келди Оскүс-Уул.
Жеерен-өлө ат-эржине
Отоп жүргени көрүнди.
Төрт туйгагы темдектү,
Арка бели жаркынду.
Өрө көрүп турганда,
Эки түңгөй кулагы
Тегеринин булудын
Ары-бери солып турат.
Турган бойы туу кеберлү
Жеерен-өлө ат-эржине
Жеген кулаш армакчыны
Көргөн бойы тура түшти,
Ары болуп мантабады.
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Базып барып тудуп алды.
Ээр, үйгөн бойында.
Эржине өлөни минип ийди.
Алып-күлүк Оскүс-Уул
Өргөбозин көстөп жортуп ийди.
Эжигине жедип келерде,
Ала тайгылы үрүп келди.
Алтан жашту энези
Эжигин ачып, чыгып келди.
Жеерен-өлө адынан түжүп,
Агаш чакыга адын буулады.
Адазынын туткан өргөөсине
Оскүс-Уул кирип келди.
Эркелеген энезине
Эмди көдүрө жартап айтты.
Эркелеген энезинин
Сүүнгени коркушту болды.
Алама-шикир аш салып,
Жаңыс уулын азырап отурды.
Онойтконнын соңында
Таш өргөөнүн түнүгине
Боро мүркүт учуп келип,

Самара бичик³³ түжүрди.
Самара бичикти салган мүркүт
Отурган жерине жылайды.
«Кандый каанның элчизи?» — деп,
Энелү, уулду кайкашты.
Түнүктен түжүргөн бичикти
Түргөн алып, жайа тартты.
Самара чоокыр бичикти
Учына жетире кычырып көрөрдө:
Кара тайга колтугында
Кара-жорго атка минген
Караты-каан ийген эмтир.
Оскүс-Уулды келзин деп
Алдыртканы билдирди.
«Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Алтайыма келип бар» — деп,
Караты-каан ийген болтыр.
Оны көргөн Оскүс-Уул
Энезине айдып турды:
«Барбаган адым чыкканча,
Барган адым чыксын — деди,
Коркыган адым чыкканча,
Өлгөн адым чыксын» — деди.
Ак мылтыгын жүктенип,
Алтын үлдүзүн тагынып,
Jeерен-өлө адына минип,
Jеле берди Оскүс-Уул.
Jeерен-өлөнүн желгенине
Jер-алтайы селендеди,
Tерен суулар чайбалышты.
Jердин тоозыны тегериге чыкты,
Tегеринин тоозыны jерге түшти.
Оскүс-Уулдын кожоңына
Оскөн агаш жайканып турды.
Оскүс жүргендер каткырышты.
Алмын-чулмун баатыр уулчак
Кара тайганын бажына
Капшай jedип келбей кайтты.
Ары жанын аыктап,
Айландыра көрүп отурды.
Караты-каанның jери-јурты
Эмди мында көрүнди.
Кара-жорго эрjинези
Чакызында турбай кайтты.
Караты-каан бойы десе
Ширеезинде отурбай кайтты.
Тогузон тогус жалчылу,
Jетен тогус жайзаңду.

Эки түней кыс балазы
Эмди мында бар болды.
Jaан кызынын ады
Jараа-Чечен болбой кайтты.
Oгош кызынын ады
Алтын-Јүстүк болбой кайтты.
Кара тайга бажынан
Оскүс-Уул түшкен турды.
Караты-каанның айылына
Jедип келбей эмди кайтты.
Ат чакызына түжерде:
«Tенип жүргөн Оскүс-Уул
Jeерен-өлөнi кайдан минген?
Адазы jок оскүс таңма
Аргымакты кайдан тапкан?» — деп,
Караты-каан сананып отурды.
Караты-каанның өргөөзине
Кийдире базып келбей кайтты.
Караты-кааннан эзен сурайла,
Улаазына отура түшти.
Оны көргөн Караты-каан
Ачу аракыла күндүледи.
Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Ачу ашты көп ичпейт,
Амзап отуларда, эзирбейт.
Калапту бүткен Караты-каан
Кайкап отуры Оскүс-Уулды:
Орткө жүрзе, өлбөгөдий
Өлө ады мында бар.
Оштүлөр келзе, тартышкадый
Алтын жүстүк мында бар эмтир.
Сабарында алтын жүстүгүнүн
Тузазы жаанын билип отурды.
Алтын жүстүкти айрыбаза,
Oго jендиртип салгадый.
Калапту бүткен Караты-каан
Канча жүзүн сүмө тапты:
«Кан-Кередени өлтүргөн
Баатыр күчтү Оскүс-Уулды
Канайып мыны өлтүрер?» — деп,
Кайкап-шүүнип отура берди.
Отурала, эң учында
Оскүс-Уулды көкүдип:
«Айдый-күндий өргөөлү болорың,
Алтай бийлейтен баатыр болорың,
Алтынга түней кызымды берерим,
Айыл ичинде jөөжөмди берерим,

Алтын жүстүгинди белекке бер» — деп,

Оскүс-Уулга айдып турды.
Аланзып билбес Оскүс-Уул
Ачынып айтты Караты-каанга:
«Оскүс кижининг колына
Онду жүстүк жүрбес беди?
Өргөөгө толо жөөжөндө
Ондый жүстүк жок беди?
Оскүс меге тузалу
Тегин жүстүк эмес ол,
Слерге канайып берейин?»
Оскүс-Уул өрө туруп,
Каан өргөозинен чыгара басты.
Jeерен-өлө адына минип,
Jerине түрген жана берди.
Опту-жиптү Караты-каан
Ол жүстүкти аларга,
Отуруп, чыдап болбой турды.
Ачап-сыйап санаазынан
Алтын жүстүк чыкпай турат.
Оскүс-Уулды өлтүрөр
Арга-сүмө таппай турат.
Өлө атту Оскүс-Уул
Өргөозине jedип келди.
Барбаа-Багай энезине
Барган керегин куучындады.
Jaан саат болбоды,
Боро мүркүт учуп келди,
Самара бичик түжүрди.
Ол бичикти Оскүс-Уул
Он колына ала койды.
Сол колына жайа тудуп,
Учынан ары шиндеп көрди.
Кара-жорго жакшы атту,
Кара торко килин тонду
Караты-каан чийген эмтир.
«Каан кижининг эжигинде
Ат сугатан чеден жок.
Каан өргөозининг жанында
Карарып турар түрме жок.
Jети кат темир түрме тут,
Тогус кат эжиктү болзын,
Эжигинен жагыс кижини
Jүк арайдан киргедий болзын.
Бир де жерде ойык жок,
Жагыс жерде түнүктү болзын.
Түнүгинен боро кушкаш

Jүк арайдан өткөдний болзын.
Элен чакка элебес
Темир чеден тудуп бер,
Эжигинен жагыс ат
Арай бадып кирер болзын.
Ондый темир чеденди,
Тенкейген темир түрмени,
Капшай келип этсин» — деп,
Кааннан жаан жакылта келди.
Оны кычырган Оскүс-Уул
Алтын жүстүкти суура тартып,
Алты тарый согордо,
Алтан баатыр тура түшти.
Алтын тонду алыптар,
Күлөр тонду күлүктер:
«Нени эдетен, баатырыбыс?» — деп,

Оскүс-Уулдан сурады.
«Караты-кааннын тергеезине
Темир түрме тудугар.
Түнүгинен жагыс кушкаш
Арай бадып кирер болзын.
Элен чакка элебес
Темир чеден тудугар,
Эжигинен жагыс ат
Арай бадып кирер болзын» — деп,
Оскүс-Уул жакыды.
Кей-кебизин баатырлары
Кенетийин жылыя берди.
Ары көрөлө, бери көрзө,
Ойто jedип келген эмтир.
Алтын жүстүкти колына сугарда,
Баатырлар көдүрө жылыды.
Атту-чуулу Оскүс-Уул
Чой турнамай алала,
Караты-кааннын алтай жерин
Ажыктап, шиндеп көрөрдө,
Темир түрме ле темир чеден
Бүдүп калган турбай кайтты.
Онойтконнын сонгында,
Оскүс-Уулдын чакызына
Караты-кааннын жеринен
Кара кускун учуп келип,
Бир бичикти түжүрди.
Ала койып көрөрдө,
Караты-каан чийген эмтир:
«Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Айылыма келип барзын».

Бу бичикти кычырала:
«Барып келзе кайдар» — деп,
Бачымдап, мендеп шыйдынды.
Эркелеген энезиле эзендежип,
Эмди мында айдып турды:
«Караты-каан нени айдар —
Капшай барып угадым».
Jeерен-өлө аргымакты
Чече тартты чакыдан,
Караты-каанның айылын көстөп,
Канатту куштый күркүреди.
Өлө аттын желегине
Оскөн алтайы торгулды.
Тоолоп болбос суулар кечкен,
Каскак кайыр жолдор өткөн,
Аңду кара тайгага
Оскүс-Уул jedип келди.
Каан кижн жаткан жерин
Кара тайгадан көрүп отурды.
Жети кат темир түрмени
Тенери көгине жетире тудуптыр.
Жети кыпту темир чеденди
Жердин төжине бектеп эдиптир.
Каан неге этиргенин
Оскүс-Уул ондободы.
Аңду кара тайгадан
Оскүс-Уул jedип түшти.
Караты-каанның чакызына
Өлө адын буулады.
Оскүс бойы базып келип,
Өргөө эжигин ача тартты.
Караты-каанла эзендежип,
Улаазына отура берди.
Канду көстү Караты-каан
Кайкап, жазап көрүп отурды.
Сол колында алтын жүстүк
Отко түней мызылдап турды.
Алдырып келген Оскүс-Уулды
Ажыктап турала, каан айтты:
«Алмын-чулмун баатырымды
Айылдап келзин деп кычырган
эдим,
Ажым-тузымла күндүлөп,
Аракыла күндүлеерге санандым».
Корон кошкон аракыдан
Оскүс-Уулга салып турды.
Эзиртеле, түрмелеерге
Быжу сананып алган отурды.

Алмын-чулмун Оскүс-Уул
Эреен-тереен эзире берерде,
Караты-каанның алыптары
Оскүс-Уулды өмөлөп туттылар.
Кийген кебин суурала,
Темир түрмеге отургусты.
Тогуз кат эжикти
Тогузон сомокло сомоктоды,
Jeерен-өлө аргымактын
Ээр токумын алала,
Темир чеденге чедендеп салды.
Темир чеденнин бек эжигин
Жетен сомокло сомоктоды.
Айга түней алтын жүстүкти
Каан абакайы колына кийди.
Ол тужунда Оскүс-Уулга
Ондонып болбос ой келишти.
Алтын жүстүктөн айрыларда,
Албанду түбек-өлүм келди.
Караты-каан эм болгожын,
Кара-жорго атту
Эки кара жайзагын:
«Оскүс-Уулдын өргөө-журтын
Тоноп келигер — деп аткарды.
Алтан жашту энезин
Каан өргөөзине экелигер — деди.
Өзөги үзүлип өлгөнчө,
Өргөө арчыйтан кул болзын» — дийт.
Эки түней кара жайзаг
Оскүс-Уулдын өргөөзине келди.
Ала тайгылы сезеле,
Агаш аразына кача берди.
Ала кийзек билеле,
Арал төмөн жүре берди.
Өлөн-Магайдын өргөө-журтын
Эки жайзаг оодып салды.
Алтан жашту Барбаа-Багайды
Каан өргөөзине экелгиледи.
Бу өйдө Оскүс-Уулга
Болужар нөкөр жок болды.
Тенери көрүнбес темир түрмеде
Санаага түшкен жадар болды.
Ачу-коронго алдыртып,
Аштап, суузап отурды.
Андый да болзо, Оскүс-Уул
Түни-түжи шүүнип отурды:
«Карарган темир түрмеден
Канайып жарыкка чыккайым не?

Караты-каанды жоголткодый
Сүмени канайып тапкайым не?
Алтын жүстүкти алдырбаган болзом,
Аргазын олордын табар эдим.
Алдыртарда, келбеген болзом,
Алтайыма амыр жүрер эдим.
Тенкейген темир түрмени
Не этирдим болбогой.
Терең шүүнбей, каан өргөозине
Неге келдим болбогой».
Шак ла бу өйлөрдө
Азыраган ала тайгылы
Оскүс-Уулдын түрмедезин билип,
Чаап, койон тудуп келип,
Темир түрме түнүгинен
Кертип, түжүрүп турар болды.
Садып алган ала кийзеги
Күжүл, чычканды тудуп келип,
Темир түрме үстүнен
Кертип, салып, болушты.
Jeерен-өлө эржинеге
Темир чеденниң үстүнен
Ала тайгыл ла ала кийзек
Өлөң түжүрүп бергилеп жүрет.
Онойтконнын соңында
Оскүс-Уулдын алтын жүстүгин
Каан абакайынын колынан
Уштып алар эбин таппай,
Узак өйгө олор жүрдилер.
Садып алган ала кийзек
Бир кобыга једип барды.
Ол јаланнын сай-кумагын
Бийт ле кир эдип кубултала,
Каан өргөозине кийдирди.
Каан абакайынын өңдү кебин
Кирге-төргө бастырды.
Өргөдө отурган кееркек бойын
Бийт-сиркеге сүрдүртти.
Караты-кааннын абакайы
Кайкай берди кенете.
Тоолоп болбос кебин алып,
Торко, маңдык кийимин јууп,
Јүстен ашкан јалчызыла
Түрген барды мылчага.
Колына чаптык этпезин деп,
Алтын жүстүкти суурала,
Алтын столго салып койды.
Јалчылар оны көрбозин деп,

Чой казанды көңкөрдү.
Бу тужунда ала кийзек
Ала тайгылга барып айтты:
«Калак-кокый, ала тайгыл!
Алтын жүстүкти алып болбодым,
Алтын столго салала,
Устүне казан көңкөргөн.
Ол казанды көдүрер
Арга менде јок» — деди.
Ала тайгыл угала,
Ала кийзекти ээчип,
Мылчага кожо баргылады.
Таш туранын эжигин
Тайгыл ачып кирген турды.
Столдын үстүндеги чой казаннан
Кулагынан тайгыл көдүрди.
Ол тужунда ала кийзек
Алтын жүстүкти алала,
Чыгара мантай бербей кайтты.
Алтын-Чачак каан абакайы
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Каан өргөозинин јалчылыры
Ала тайгылды бедрегилеп,
Алтай өткүре баскындады.
Ала тайгыл ла ала кийзек
Алтан тайга ажа берди,
Алтан талай кечип турды.
Терең сууны кечкенде,
Ала тайгыл ады болот,
Ала кийзек минип алат.
Түни-түжин ылгабай,
Қачып базып жүрдилер.
Бу тужунда ала тайгыл
Ала кийзектең алтын жүстүкти
Түни-түжиле сурап жүрет:
«Калак-кокый, ала кийзек,
Алтын жүстүкти меге бер.
Јылытып сен саларын».
Оны уккан ала кийзек
Бербес болбой эмди кайтты.
Агар-акпас ак талайга
Ала тайгыл ла ала кийзек
Ээчишип алып келгиледи.
Ак талайды кечерде,
Ала тайгыл ады болды,
Ала кийзек минип алып,
Кечип отурбай эмди кайтты.

Ак талайдын ортозынан
Алты түңей кара бака
Бажы көрүнүп, суудан чыкты.
Оны көргөн ала кийзек
Чочыган бойы бышкырды.
Алтын жүстүк бу тужунда
Ала кийзек оозынан
Ак талайга шылырт эдип
Түже берген турбай кайтты.
Ала тайгыл ла ала кийзек
Суу кырына чыгып келип,
Айдары жок ачынышты.
Онойтконнын сонгында.
Ала тайгыл төмөн алды,
Ала кийзек өрө барды.
Эки түңей нажылар
Эки башка бардылар.
Ала тайгыл барып жатса,
Жети түңей сары баатыр
Кармактап турганы көрүнди.
Ала тайгылды көрөлө,
Жаан баатыр: «Өлтүрер» — дийт,
Огош баатыр: «Азыраар» — дийт.
Онойтконнын кийининде
Жети баатырдын бирүзи
Бир балыктын ичеге-кардын
Ала тайгылга таштады.
Аланзыбас ала тайгыл
Азузыла жара тартты.
Алтын жүстүк мынаг чыкты.
Онойтконнын ол сонгында
Ала тайгыл алтын жүстүкти
Ала койып, ак талайды
Өрө алдыра мантай берди.
Жети түңей баатырлар
Айтпас сөзүн айдыжып,
Тегин жерге чуркурашты.
Аланзыбас ала тайгыл
Ала кийзекти бедреди.
Ак талайдын жаказында
Ала кийзек отурды.
Суу-чычканнын балдарын
Тудуп алып, кажанданган.
«Ак талайдын түбине
Алтын жүстүк түжүргөм,
Оны таап келгенигерге
Балдараарды берерим» — деп,
Чычкандарды кыйнаган

Ала кийзек отурды.
«Алтын жүстүк менде» — деп,
Ала тайгыл айдала,
Ала кийзекти ээчидип,
Караты-кааннын жерине
Түн ортозында једип келди.
Өргөө каруулдаган јалчылары
Көдүрези уйуктап калтыр.
Ала тайгыл келген бойы
Темир түрменин түнүгинең
Алтын жүстүкти түжүрүп ийди.
Бу тужунда Өскүс-Уул
Алтын жүстүкти ала койып,
Сол колына кийип ийди.
Нөкөрлөринин шылтуунда
Амадаган санаазына јеткенин
Өскүс-Уул көрөлө,
Ак-жарыкка чыгарын билип,
Карануй түрмеде каткырды.
Жылдыс таркап, таң адарда,
Кыйында отурган Өскүс-Уул
Сол колынан алтын жүстүкти
Суура туткан турбай кайтты.
Алаканга алты тарый
Алтын жүстүкти согуп ийди,
Алтан баатыр тура жүтүрди.
Алтын тонду алыптар,
Күлөр тонду күлүктер,
Кей-кебизин баатырлар
Темирден эткен түрмени
Жети башка жара тептилер.
Темир түрме чачыларда:
«Нени эдетен, Өскүс-Уул?» — деп,
Эмди омор сурады.
Өскүс-Уул эмди айтты:
«Калапту бүткен Караты-кааннын
Кара бажын јоголтыгар!
Канча жылга кыйынга жүрген
Кайран албатыны јайымдагар!
Алтайга толо малынан
Мал өлтүрбегер — тузалу.
Айылга толо јөөжөзін
Өртбөгөр — керектү.
Албанга јаткан албаты-јон
Ак малыла тузаланар.
Ачап байлар жок Алтайда
Амадулу јакшы јуртай берер.
Өскүс-Уулдын јакылтазы деп,

Онотийин көзине айдыгар.
Jeерен-өлө адымды
Темир чеденнен чыгарыгар» — деди.
Анайып айткан Оскүс-Уул
Ары-бери көргөлөктө,
Алып-күлүк баатырлар
Темир чеденди сындырган,
Jeерен-өлөни чыгарган турды.
Калжу бүткен Караты-каанды
Калык-жоннын көзинче:
«Канду жүрген жүрүмин бу» — деп,
Как маңдайын ойо соголо,
Кара жерге чачып ийди.
Өлбөс тынду Оскүс-Уул
Өргөөгө кийдире базып келди.
Караты-кааннын абакайы
Оскүс-Уулды жайнады:
«Менде жаман жок —
Караты-кааннын жаманы.
Менде буруу жок —
Кааннын эткен буруузы» — деди.
Оскүс-Уул уккан бойы
Каруун берип, мынайда айтты:
«Оштүүмди өлтүрүп алгам,
Оскө кижиде керегим жок.
Караты-кааннын керегинде
Буруузы жокторды өлтүрбезим.
Кара албаты, мында журтагар.
Кулга жүргендий кунукпагар,
Жалчыга жүргендий жайнабагар» —
деп,

Оскүс-Уул жакарды.
Алтан жашту энезин
Өлө адына учкаштырды.
Адазынын тапкан жөөжөзин
Каан өргөозинен алып барды.
Оскөн-бүткен алтайына
Оскүс-Уул атанып ийди.
Атанып жорткон Оскүс-Уулды
Албаты-жон үйдежиб айтты:
«Кан-Кердени өлтүрген,
Караты-каанды жоголткон,
Калапту бүткен Оскүс-Уул,
Качан да сени ундыбазыс» — деп,
Канча такып айдыштылар.
Өлө адын минген уул
Алтайына једип келди.
Оскө жараш өргөө тудуп.

Оскүс-Уул энезине айтты:
«Јастанарга јен эледи,
Јабынарга тон эледи.
Кандый Алтай түбинен
Эш-нөкөрдү табайын?» — деди.
Оны уккан энези
Айткан сөзи мындый болды:
«Тас тайганын колтугында,
Сары талайдын жаказында
Јети-jeерен малду,
Jeерен-чабдар атту
Јер-Јемит деп кижі бар.
Ол кижинин айылында
Јалтыраган јараш чырайлу
Сыргачы деп балазы бар.
Оны барып кудала — деп,
Оскүс-Уулга айдып берди. —
Јер-Јемиттин абакайы
Озогы тушта најым болгон.
Аскан казаны сообос,
Айдар сөзи түгенбес,
Озогызын ойгортып билер,
Ончо улусла түңей куучындажар,
Јокту улуска киленкей,
Чон-кызыл чырайлу,
Јобош јакшы кижі — деди.
Сыргачы деген балазын
Ада-энези корыган.
Чымын жүзине кондырбас,
Чымалыга тиштетпес.
Эки көстинг оды чылап,
Эркелеп јакшы азыраган.
Эки колынын сабары чылап,
Эне-адазы корулаган.
Ондый баланы алатан болзон,
Айылына онын барып кел» — деп,
Айдып отурды уулына.
Куучынды уккан Оскүс-Уул
Энезине јартын айтты:
«Јемит өбөгөннин јерине
Тегин де барбас мен кайткам.
Сыргачы баланын чырайын
Чындап та көрбөс канайткам.
Көзиме кару көрүнзе,
Көөркийим бол деп сөстөөрим.
Көрөр күүни јок болзо,
Көндүрө јанып келерим».
Ондый сөстөрдү айдала,

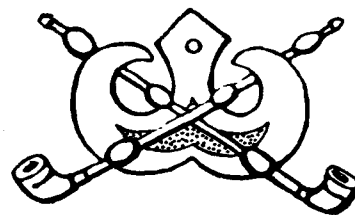
Адын ээртеди Оскүс-Уул.
Барбаа-Багай энези
Бар курсактын эн артыгын —
Эки жарма курут берди.
Албаты-юнноп темдек жууп,
Эки тажуур аракы берди.
Оло атту Оскүс-Уул
Оргөозинен атанып ийди.
Ала тайгылын ээчиткен,
Аланзып билбес Оскүс-Уул
Эбирүлү жолдор өдүп,
Эки күнди жолдо өткүрди.
Эки жарма курутты
Конгон жерине жип алды.
Арт боочынын кырынан
Ажып келди Оскүс-Уул.
Тас тайганын бажына
Такылдада желип чыкты.
Сары талай жаказында,
Тас тайганын колтугында,
Алты толукту агаш айыл
Оскүс-Уулга көрүнди.
Алты үйелү агаш чакы
Айыл эжигинде турбай кайтты.
Жети түней жеерен мал
Жеринде эмди отоп жүрди.
Жеерен-чабдар ат-эржине
Айыл жанында тебелеп турды.
Оло атту Оскүс-Уул
Өзөккө көнү желип түшти.
Алты үйелү чакыга
Адын буулап, айылга кирди.
Агаш эжикти ачкан уулга
Айылдагы улус көрүнди.
Агаш айылдын төринде,
Алты толукту ак ширдекте
Айу терези тон жамынган
Жемит өрөкөн уйуктап жатты.
Айылдын эпши жанында
Туйук кара кабакту,
Кызыл-күрөң чырайлу,
Тегерик кара көстү,
Чоң кызыл чырайлу,
Чоокыр-сары кийимдү
Сыргачы деп кыс бала
Отурганы көрүнди.
Сыргачынын энези
Он жанында отурды:

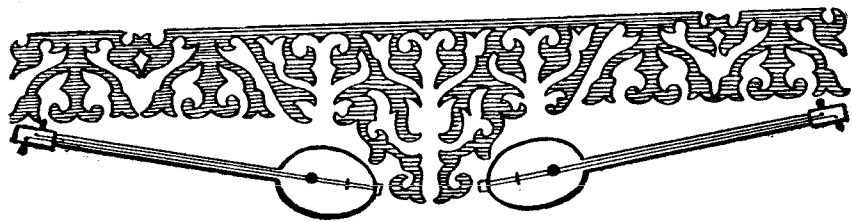
Орто жашты өдө берген
Омок-сергек кижиге болтыр.
Ак ширдекти төргө салып,
Эзендешип отургусты.
Эрмен-Чечен ле Сыргачы
Экүлези көрүп отурза,
Айылдап келген уул
Алмын-чулмун кижиге болтыр.
Кийген кеби килин торко,
Тангынганы алтын үлдү.
Сол колынын сабарынан
Танг чолмондой алтын жүстүк
Жадырт эдип көрүнди.
Чойдонг эткен сопокту,
Темирден эткен бөрүктү
Тегин кижиден башка
Баатыр чүмдү кижиге болды.
Айылга келген уулду
Ак сүтле күндүледди.
Эмеш эмди отурала,
Эрмен-Чечен сурады:
«Кайдаг келген кижиге эдинг?
Кандый кааннын уулы сен?
Кандый жерге атандыг?
Ады-жолунг сенин кем?
Азыраган сенин аданг кем?»
Оны угуп, Оскүс-Уул
Эрмен-Чечен эмегенге
Эмди каруузын мынайда айтты:
«Каан кижининг уулы эмес,
Карган кижининг уулы эдим.
Кара тайга колтугында,
Кара талай жарадында
Өлөң-Магай өбөгөннинг
Оскүс уулы мен эдим.
Өлөң-Магай менин адам
Өлүп, божоп калган — деди.
Барбаа-Багай менин энем
Жетен жашка жеде берген.
Кара бажы кажайган,
Калын эди жукарган,
Карган энем тирү — деди.
Оскүс өскөн мен бойым
Эш бедреп жүрүм» — деди.
Эрмен-Чечен эмеген
Эрмекти угуп, туруп чыкты.
Төрдө жаткан Жемитти
Ийдип, эмди ойгосты.

Ада Жемит ойгоноп,
 Айу тонын туура чачты.
 Айылдын ээзи турала,
 Айылчы кижиле эзендешти.
 Ак ширдекке отурып,
 Ады-жолун угуштылар,
 Оскүс-Уул эки тажуур
 Аракы чыгарып,
 Жаан тажуурдын бөгин ачып,
 Жемит өбөгөнгө туттырды.
 Огош тажуурлу аракыны
 Эрмен-Чеченге экелип берди.
 Ачу ашты алган Жемит
 Айылчы уулга чөбчөй урды.
 Алаңзыбай, ууртап ийерде,
 Оноң ары ичкилей берди.
 Азыйдагызын куучындаштылар:
 «Адаң, энең нажыбыс — дешти.
 Өлөң-Магай өбөгөн
 Мениң кару нөкөрим — деди.
 Барбаа-Багай эненди
 База жакшы билерибис — дешти.
 Кой терезин ийлейле,
 Кожо тон көктөйтөнбис,
 Коомой жокту улус бис,
 Кожо өзүп чыдаганыбыс.
 Чар терезин талкыйла,
 Жаба тудуп көктөгөнис.
 Жаан байларга жалчы болуп
 Жажаганча шыралаганыс.
 Оскүс бойың өзүп алала,
 Оскө улуска болуштың» — дешти.
 Эки тажуур түгенгенче,
 Эки карган аракылады.
 Эмеш узак ой өткөнчө,
 Оскүс-Уул мында жүрди.
 Жерде жүрген жети малын
 Текши ончозын көрүп жүрет.
 Жеерен-чабдар Жемиттин адын
 Оскүс-Уул уларып* турат.
 Агаш айылдын одын өчүрбей,
 Одын экелип, отко салат.
 Айыл ичинде уур ишке
 Айылчыркабай, болужып турат.
 Ол жүрген жүрүми
 Олорго база жакшы көрүнди.

* Уларып — бскө-бскө жерге буулайтаны.

Ондый уулды көрөлө,
 Сыргачы бала сананып:
 «Кийген кеби килиң торко,
 Кижин бойы керсү, жакшы.
 Өлө ады онду жорго,
 Оскүс-Уулга барайын ба?» — деп,
 Энезинен суранды.
 Эрмен-Чечен энезинин
 Эптү сөзи мындый болды:
 «Алтан жашка жеткенче,
 Адазының эжигине жүрер бе?
 Ал санаан жеткен болзо,
 Ачынбазым, балам, бар» — деди.
 Оскүс-Уул ла Сыргачы
 Эки бойы жарашты.
 Эне-адазыла жөптөжип,
 Эмди мында тургулады.
 Оңи жараш өлө адын
 Оскүс-Уул ээртеди.
 Элден тапкан эш-нөкөрүн
 Ээрлү адына учкаштырды.
 Ала тайгылын ээчидип алып,
 Алтайын көстөп жорто берди.
 Арт боочылу жолдор ажып,
 Алтайна жедип келди.
 Балдарының келгенин көрөлө,
 Барбаа-Багай сүүнди.
 Уулының тапкан көөркийин
 Уткып, эмди эзендешти.
 Ак сүтле күндүлөп,
 Ак ширдекке отургусты,
 Аш жакшызын кайнадып,
 Албаты-жонун күндүлөди.

КӨГҮДЕЙ-КӨКШИН ЛЕ БООДОЙ-КОО

Күн алдына томро түшкен
Күзүнүлү күрен тайга
Эне болуп турган эмтир.
Ай алдына арта түшкен
Алтын ташту ала тайга
Ада болуп турган эмтир.
Эдер күүктинг үни серибес,
Эмил агаш бүри онбос,
Жайгы күнде жагмыр түшпес,
Кышкы күнде кыру түшпес,
Жай алтайлу баатыр болды.
Көк өлөңи катпас бүткен,
Көбүк кар жаабас жаңду.
Жаш өлөңи катпас бүткен,
Жашкан кар жаабас жаңду.
Андый Алтай ол жаткажын,
Тенгери бүркеген албатызы
Жетен жүзүн тилдү эмтир.
Алтай өткөн ак быяны
Тогузон жүзүн түктү эмтир.
Элбек малын ол башкарган,
Эли-жонын ол ыргаткан
Эки кезер журтап жадат.
Тогузон кырлу таш өргө
Күнниң көзин бөктөп чыккан.
Эжиңк үйде тогус айры
Мөңүн чакы турбай кайтты.
Таш өргөөнниң бу ичинде
Төртөн бутту таш ширеде
Көгүдей-Көкшин ле Боодой-Коо

Акалу, сыйынду алыптар
Мында өкү отурды.
Алтан кырлу алтын столдо
Аш бажынан салып алып,
Куучындашкан куучын ара
Көгүдей-Көкшин айдып турат:
«Боодой-Коо сыйыным — деди,
Ак быянды башкар сен,
Албаты-жонды башта сен.
Оскө жерден жуу келбезин,
Оштү жутпа көп ине,
Башка жерден чак келбезин,
Базынар тагма көп ине.
Алтай сыртын алты айланып
Андап жүрүп келедим — дийт,
Тенгери сыртын жети айланып,
Куштап жүрүп келедим — дийт.
Көзөр жолун сен көстөбө,
Шатра жолун сен жолдобо,
Тогус кырлу чой аптраны*
Ачардан ла ачпа — деди.
Одус көстү турнабайла
Берижерден беришпе — деди.
Эки түңей жес тайакты
Анан кодорып чыгарба — деди.
Борбуй эмчек боро беени
Өлтүрбө — деп, ол жакыды.
Кара буурын кодороло,
Аржалынга** жайа салбас
Мал баштаган малыс» — деди³⁴.
Анан ары айткан бойы
Алтын үйген ала койып,
Шыгырада силкий берди.
Көбөн жалду көк-борозы
Кыйтымдада желип келди.
Алтын түги жалтыраган,
Ай тагмазы мызылдаган,
Жүгүрүктин маңын туткан,
Жүгүрүк боро быян болгон
Ат-эржине келбей кайтты.
Көгүдей-Көкшин көк-борозын
Бажы-көзин сыймап тудуп,
Алтын үйген суга салды.
Арка белин артай тудуп,
Көбөн жалан токум салды.

* Аптра — журуктарлу жаан кайырчак.

**Аржалын — от.

Тогус көстү турнабай ла
 Јес куулы тайак уштыйт.
 Тогус кырлу чой турнабайды
 Јан карманга суга салды.
 Тогус кырлу кара тайгага
 Толголыжып чыгып барды.
 Тогус көстү чой турнабайды
 Јан карманнаг суура тартты.
 Алтай түбин аыктады,
 Тенери түбин шингдеди.
 Ала көзи айланышкан.
 Туулжынды ал санаазы
 Типилдежип ол отурды.
 Көрүп отурар ол болгожын,
 Јетен жылдык бу Алтайда
 Кејимче ле ак чөл јадат.
 Анан ары көрүп отурза,
 Таракча ла кара арка,
 Анан ары чадыр айыл
 Јүрекче ле көрүнеди,
 Јүлүнче ле ышту болды.
 Анан ары Боодой-Коо:
 «Јүрекче ле бу чадырдан
 От алгажын кайдар» — деди.
 Јес-куулы тайакту
 Кара тайга бажынан
 Төмөн басып түшпей кайтты.
 Браадар ол болгожын,
 Кејимче ак чөл деп көргөни
 Учы көрүнбес јалан болды.
 Таракча кара арка деп көргөни
 Түби көрүнбес кара јыш.
 Јүрекче чадыр деп көргөни
 Тогузон кырлу таш өргө.
 Боодой-Коо ол өргөгө
 Эжик ачып, кире конды.
 Јетен јети јебре башту
 Јелбеген эмди төр бажында
 Төблөнгөн* уйуктап јатты.
 Јетен јети көк јастыктар
 Бажына тоолој јастап койтыр.
 Алтан алты абра башту
 Алтын-Тарга абакайы
 От аякта бу отурды.
 Уч үйелү торолозын**

* Төблөнгөн — учаланган.

** Тороло — темир канза.

Сол колына тудунган эмтир.
 Боодой-Коо кирген бойы
 Јабызайын отура берди.
 Алтын-Тарга абакай
 Араайынан эмди сурайт:
 «Акыр, акыр, сен, балам.
 Көзинг болзо отту эмтир,
 Көксинг болзо ойлу эмтир.
 Кажы алтайдан келдин? — деди.
 Тишинг башка, јыдын башка,
 Кандый јердин балазы? — дийт.
 Ады-јолын не болор — дийт,
 Не керектү келген?» — деди.
 Алтан алты абра бажы
 Айландыра сурай берди.
 Ужкан бойы Боодой-Коо
 Удура каруун айдып турды:
 «Ай алтында арта түшкен
 Ала тайга адам эди,
 Күн алтында томро түшкен
 Күренг тайга энем эди,
 Јетен айлык көк талайым
 Суузыным болгон — дебей кайтты.
 Јети түнгей кара тайга
 Одорыс болгон алтайыс — деди.
 Јүрген бойы баатыр кижин
 Көгүдей-Көкшинг акам бар — дийт,
 Көк-бөро деп ады бар — дийт,
 Суу јелбистенг ады бүткен,
 Туу јелбистенг бойы бүткен,
 Эмди болзо ака кижин
 Андап-куштап барган — деди.
 Ак быйаным алтай өткөн,
 Көдүрези ээн артты,
 Арјалыныс өчкөн — деди,
 Арта јокто келдим» — деди.
 Мыны ужкан Јелбеген
 Там тыныда козырык тартып,
 Уйуктап јада бербей кайтты.
 Алтын-Тарга тура жүгүрип,
 Төрт кулакту күлер казан
 Арјалынга тургузады,
 Эди-јуузын кайнадады,
 Көчө, јарма јылыдады.
 Јылан, бака эдинен
 Бир табакка салып берет,
 Бийт-сиркелү көчөзинен
 Бир аякка уруп берет.

Атту-чуулу Боодой-Коо
Айдып турбай эмди кайтты:
«Кижн бажы аяк эткен,
Кижн каны суузын эткен
Кижинин берген мен курсагын
Ичер күүним келбейт — деди.
Сурап келген сурагымды —
Аржалыннан бербес болзоор,
Алтайыма [жанайын] — дийт.
Уккан бойы Алтын-Тарга
Айбылап турбай эм канайтты:
«Көзин болзо, отту балам,
Көксин болзо ойлу, балам,
Алган бажым бийтеп бер» — деп,
Айдып турар жаңду болтыр.
Уккан бойы Боодой-Коо
Бут бажына тура жүгүрди.
Желбегеннин абакайынын
Кара бажын айландыра
Эки колдын сабарлары
Жууй тартып, бийтей берди.
Эки түней кара көзи
Каан кижн таш өргөөзин
Айландыра шиндеп турды.
Боодой-Коо көрүп отурза,
Жетен кырлу таш өргөөзи
Жүс толукту болгон эмтир.
Ай бадыжы жанында
Алты жерде бөлүктү,
Күн бадыжы жанында
Жети жерде эжиктү.
Бир эжиктен киретен,
Бир өргөөгө конотон.
Мүүстү кара атка минген
Кашкак-Кара баатыр болды.
Бир эжиктен киретен
Килин-кара атту болгон
Кускун-Кара баатыр болды.
Бир эжиктен киретен
Кумдук-кара атту болгон
Кара-Көс деп баатыр болды.
Эжиктерди көргөн бойы
Боодой-Коо ол болгожын,
Аржалынды сурай берди.
Желбегеннин абакайы
Боодой-Коонун кыл мойнына
Кылдан чичке кызыл учук
Илми-тарма буулап салды.

Ат быйанның куу тезегине
От күүдүрүп, туттырып берди.
«Акыр, акыр, балам — деди.
Аржалынын өчкөлөктө,
Капшай жедип, жанзан» — деди.
Анан ары Боодой-Коо
Түп эдегин түре тудуп кыстанды,
Алын эдегин антара тудуп
кыстанды.

Жес-куулы тайанып,
Жетен тайга ажыра бийеледи,
Жетен талай кечире бийеледи.
Солонгымду кара тайга бажына
Толголыжып ол келди.
Анан ары Боодой-Коо
Кара тайгадан түжүре басты.
Кара тайганын колтугына келди.
Алтын-Тарга абакайдын
Илми-тарма буулап салган
Кылдан чичке кызыл учук
Кыл тамагын кыза тартты.
Анан ары Боодой-Коо
Жүс көңкөрө жыгылды.
Ачу-корон кыйгырды,
Ай алтына ачу туман кайнады.
Ама-томо сыгырды,
Күн алтына жүттү туман борлоды
Алтыгы ороондо алмын-чулмун
Алган каан чочыды.
Устүги ороон албатызы
Уч анданым чочыды.
Жетен жети жебре башту
Желбегеннин
Он кулагына томыла берди,
Сол кулагына угула берди.
Желбеген эмди айдып турды:
«Акыр, акыр, уулдар — деди,
Алмын-чулмун баатырлар — дийт.
Боодой-Коо жөн жастанган,
Көгүдей-Көкшин андап барган.
Ак быйанын айдап келеер,
Ар албатызын көчүрүп келеер.
Коозоонун кодороор,
Колдо жөбжө коштозын,
Жезезин жемиреер.
Жерлү малын айдазын» — деп,
Мүүстү кара атка минген
Кашкак-Кара бир баатырды,

Килин-кара атка минген
Кускун-Кара бир баатырды,
Кумдус-кара атка минген
Кара-Көс деп бир баатырды,
Уч кезерин агыдат.
Жалан* кара быйан тудуп,
Жетен муннан жетседи.
Жалан кара черү жууп,
Жетен түмен аткарды.
Кара агаштый албаты
Алып жүзи кызыл өрттий,
Кыймыктажып атангылайт.
Каранадый ат-эриңе
Ат тыныжы куу тумандый,
Жайылып эмди атангылайт.
Жыда мизи жылтырашкан,
Жылдык жерден келип жадат.
Улду мизи жалтырашкан,
Узук жоктон келип жадат.
Желбегеннин черүлери
Канду жууга атангылап,
Тарлан коо кожон салды.³⁵
«Көбөн жалду көк-боро
Жажын чакка ат болор.
Көгүдей-Көкшин таңма бойы
Элен чакка кул болор».
Анан ары барып жада,
Уч кезерлер куучындашты:
«Көгүдей-Көкшин баатыр киж
Бычагы жокко жуу соргон,
Камчызы жок жорго минген.
Ак быйанын жайымдаган,
Албаты-жонун ыргаткан,
Эр албаты көкүткен,
Эрјинезин элбеткен.
Көгүдей-Көкшин баатырдыг
Көдүре журтын чачарыс.
Элбек кебин жамынарыс,
Элин-жонун кулданарыс.
Шоктоп жуулап аларыс» — деп,
Куучындажып жүргүледи.
Кара агаштый черү баштап,
Кара тайганын бажына
Чыгып келбей эмди кайтты.
Ары жанын аяктап
Көрүп турар ол болгожын,

* Жалан — ончо.

Көс жедерде мөңүн чөлдөр
Жалтырашкан жадар эмир.
Көс жетпесте алтын чөлдөр
Мызылдашкан турар болтыр.
Жайгылыкта жанмыр түшпес
Жайым жараш алтай болтыр.
Кышкылыкта кыру түшпес
Кеен жараш өзөк болтыр.
Ала түктү ак быйаны
Малдан көп өскөн эмир.
Ак чырайлу ар албаты
Жоннон көп болгон эмир.
Түк тийишкен быйаннын
Түгин көрзө, жараш болды.
Тил билишпес албатынын
Жүзин көрзө, сүрлү болды.
Көгүдей-Көкшин аказы
Уйинде жок, ээн болгон.
Боодой-Коо жангыс сыйыны
Жыгылып түшкен, мында жаткан.
Кара тайга бу бажынан
Кара аттары тибиреген,
Жалан кара баатырлар,
Жалан кара черүлер
Кара агаштый жайканыжып,
Кара талайдый жайылыжып,
Мынан түжүп келбей кайтты.
Көгүдей-Көкшин баатырдыг
Кыл тырмакту бөрү көрбөгөн
Ак быйанын айдап турды,
Кылышту тутпа жуу көрбөгөн
Албаты-жонун кыра берди.
Ак быйанды сүрүжип,
Ар албатыны чаксырадып,
Анда түймөп тургулады.

* * *

Кара тайга бажына
Ак үлдүзи жалтырап,
Айдын көзин бөктөгөн,
Көк жыдазы мызылдап,
Күннинг көзин бөктөгөн,
Суу салмадый көк-боролу
Көгүдей-Көкшин баатыр
Казаладып чыгып келди.
Көгүдей-Көкшин ол болгожын
Көк чөлмөндый ала көзи

Анда-мында чагылган,
Эмди бери чыкпай кайтты.
Алтай јерин ајыктап,
Айландыра көрүп отурды.
Јелбегенниң черүлери
Мында келгенин јакшы билди.
Боодой-Коо сыйынынын
Јерде јатканын көрүп алды.
Боодой-Коонын кыл мойынында
Кызыл учукты кезип чачат.
Арка јердин арчыныла,
Кырлаг јердин кырчыныла
Јелбегенниң кири-торын
Јети күнге кайылтты.
Боодой-Коо ол болгожын,
Озогызынан он артык,
Эртегизинен эки артык
Тура јүгүрбей эмди кайтты.
Көгүдей-Көкшин айдып турды:
«Амыр јаткан ак быйанды
Јамынарга келгендер,
Алтайы јараш албатыны
Кулданарга келгендер,
Јелбегенниң јеткерлери
Јер алдынын јутпалары,
Кижн бажын ајак эткен,
Кижн канын суузын эткен,
Кижн сөөгин тайак эткен,
Јердин үсти јетен баатыр
Јуртын чачып јигендер,
Алтай үсти алтан баатыр
Айыл-јуртын тоногон,
Алмын-чулмун јутпалардын
Кызыл канын төгөр — деди,
Кыл өбчин кыйар» — деди.
Ачу-корон кышкырды,
Ама-томо кыйгырды.
«Артыксынган баатырларды
Адышказын — оғым билер.
Оштөп келген өштүлерди
Оштөгөнннн үлдү билер!»
Көбөн жалду көк-боронун
Тартпас јанын тартып ийди.
«Јелбегенниң черүлерин
Једер јерге јегирер — деп,
Ачап-јутпа черүлерди
Алтайымнан ырадар» — деп,
Канду јууга кире берди,

Кайралы јоктон јуулай берди.
Ок бажынан от чөйилди,
Эргек төстөн сыр чөйилди.
Јелбегенниң черүлерин
Төмөн өдүп, төртөн муннан,
Өрө өдүп, јетен муннан,
Ары өдөрдө, алтан мунды,
Бери өдөрдө, бежен мунды
Кезип, чачып тура берди.
Јуулап келген јуучылдардын
Јылу каны бу төгүлди,
Јуртына келген јутпалардын
Јудар мойыны кезилди.
Аттын каны ат капталда,
Эрдин каны эр капталда,
Алтай үсти јалбыш кептү,
Алты јылга јуулашты,
Тенери түби күкүрт кептү,
Јети јылга кезишти.
Баштап келген баатырларын
Бажын кезип түжүрди,
Оштөп келген өштүлерин
Өзбгнн кезип таштады.
Јерден чыккан јеектерди
Јерине ийбей, божотты,
Јуулап келген јуучылдарды
Јуртына ийбей, божотты.
Анан ары Көгүдей-Көкшин
Ак быйанын јуунаткан,
Албаты-јонын башкарган,
Тогузон јылдын тойын салып,
Јетен јылга јыргал салат.
Той јыргалда јарыш өткөн
бу тужунда
Көгүдей-Көкшин баатыр уул
Көк лө боро адынан јыгылып,
Кенетийин өлө берген.
Мыны көргөн Боодой-Коо —
Кожо өскөн бу сыйыны
Ачу-корон ыйлай берди,
Аайы јок сыктай берди,
Тарлан коо кожондоды:
«Јангыс акамды јажырар
Чаал кайын бүтсе кайдат,
Элбек малымды јажырар
Ээлгир ағаш бүтсе кайдат».
Боодой-Коонын кожогына
Јети үйелү кайын ағаш

Жерден өзүп чыкпай кайтты.
 Мыны көргөн Боодой-Коо
 Жагыс аказынын сөбгүн
 Темир урук эдип кубултты,
 Каранадый ала малын
 Агаш урук эдип кубултты.
 Кайың агаш бир жанына
 Темир урукты жөлөди,
 Агаш урукты болгожын
 Бир жанына жөлөди.
 Аказы кийген жылу кебин
 Боодой-Коо бойы кийди,
 Ак мылтыгын жүктенип,
 Ак үлдүзүн тагынып,
 Көбөн жалду көк-борозын
 Сол жанына минип ийди.
 Караты-каанның жерин көстөп,
 Казаладып жүрүп ийди.
 Көбөн жалду көк-борозы
 Көк өлөңди көмө теппей,
 Көнү жорго жоргологон,
 Жаш өлөңди жайа теппей,
 Жараш жорго сайгалаган.
 Жетен тайга ажып ийди,
 Жетен талай кечип ийди.
 Көрүп браадар болгожын,
 Караты-каанның жерине
 Атту-чуулу баатырлар
 Атанып барган изи жадат.
 Атту-чуулу Боодой-Коо
 Кыс чырайы кызыл чолмон,
 Кыйын түжүп кожондогон,
 Алаканга ай чалыткан,
 Ээр кажына күн чалыткан.
 Сабарыла шоор ойнойт,
 Тарлан коо кожон салат,
 Эргегиле шоор ойнойт,
 Элезин коо кожон салат.
 Тогус кырлу кара тайгага
 Жедип чыккан турбай кайтты.
 Ары жанын көрөр болзо,
 Караты-каан жеринде
 Тогузон жылдын тойы болтыр,
 Жетен жылдын жыргалы болтыр.
 Каан кижинин кыс балазын
 Кудалап келген баатырлар —
 Алтан-жетен кижини болтыр.
 Оны көргөн Боодой-Коо

Көк-боронун куйругына
Алты кылды жула тартып,
Алты ат эдип ийди.
Ары көрзө — сыны түней,
Бери көрзө — бажы түней
Көбөн жалду көк-боролор
Тура бербей эмди кайтты.
Бойынын чачына жула тартып,
Көгүдей-Көкшин аказына түней
Алты баатыр эм тургусты.
Ары көрзө — сыны түней,
Бери көрзө — жүзи түней
Алты жакшы баатыр болды.
Жетинчизи Боодой-Коо
Көгүдей-Көкшин аказы болуп,
Алты баатыр көдөчилү,
Алтан тажуур аракылу,
Каан журтына тойго келди.
Жер үстүний жетен баатыр
Көдүрөзи кайкашкылайт,
Алтай үсти алтан кезер
Анда база кайкадылар.
«Кажызы мынын көк-боро — дийт,
Кажызы мынын Көгүдей-Көкшин —
Кижиге танып болбос» — дежет.
Чырайын көрзө, кыс балдардый,
Жүрүмүн көрзө, эр улустый.
Албаты-жон кайкап турды.
Боодой-Коо көрүп турза,
Бу жыргалдын ортозында
Жетен жети жебре башту
Желбеген өштүзи кожо болтыр.
Ач белине кыстанганы —
Айбыр мистү болот малта,
Ат эдип мингени —
Топус жашту көк бука.
Көгүдей-Көкшин уулдардын
Кааннын кызы-жаражын кайкап:
«Мындый эштү болзом!» — деп,
Ары көрүп, кунукты,
Бери көрүп, каткырды.
Каан кызынын санаазын
Боодой-Коо билип отурат.
Жараш бүткөн Боодой-Коо
Аказы болуп кубулганын
Бир де кижиге билбей турды.
Онойконнын соңында
Караты-каан жар этти:

«Јетен тайга ары жанына,
Јетен өзөк ол жанына,
Алтын сырлу бай терекке
Мен кызымды апарайын.
Озо эжелген баатырга
Баламды берерим» — дийт.
Кааннын жарын угала,
Қара албаты түймеди.
Ат жакшызын талдап минип,
Ары болуп жарыштылар.
Јелбеген күлүк буказын минип,
Јети конок озо атанды.
Боодой-Қоо көк-борозын мине согуп,
Алыптар кийининен база атанат.
Боодой-Қоо барып јатса,
Қара тайга жаказында,
Қара талай колтугында
Көк буказы тизиреген
Јелбеген күлүк барып јатты.
Мыны көргөн Боодой-Қоо
Көбөн јалду көк-бороны
Таакыму јабба әдиш кубултты.
Јүрген бойы Боодой-Қоо
Таар тоны јардына каткан
Тастаракай болуп кубулды.
Тогузон чардын терезинен
Толгоп эткен камчызын
Тоғус айры боро тал әдиш
Кубултып албай канайты.
Јелбеген күлүкке једжиш келди.
«Эзен, эзен, өрбөкөн! — деди.
Јетен аттын озочылы
Слердин бука болуптыр.
Кааннын кызын слер алатан

эмтиригер».

Јелбегеннинг јетен бажы каткырып
турат:
«Мен албазам, кем алар?» — деп
мактанат.

Уккан бойы тастаракай
Удура мынайда айдып турат:
«Тоғус јашту көк буканы
Әди-каны изизин деп
Тоғус айры тал камчыла
Соғуп көрзөм, кайткай не?» — деп.
Јелбеген күлүк айдып турды:
«Көк буканы согор болзон,
Кулугурды сокпой база.

Кааннын кызына катшай јетсин».
Уккан бойы тастаракай —
Алмын-чулмун Боодой-Қоо
Тогузон чардын терезинен
Толгоп эткен камчызыла
Тоғус јашту көк буканы
Талайып келип согуп ийди.
Атту-чуулу көк буказы
Ачу-короң оғурып ийди.
Ач белинен толголып,
Көңкөрө жығыла бербей кайтты.
Боодой-Қоо оңон ары
Тепкен јери артып калды,
Барган јери јок болды,
Элезиндий элес этти,
Сурбулјындай сурт этти,
Јелбеген күлүк жанынан
Јүре бербей эмди кайтты.
Атту-чуулу Боодой-Қоо
Караты-кааннын кызына једип
Адына оны ушкаштырып алала,
Ойто кайра мантадып
Оңчо улустаң озо келди.
Каан эткен кату мөрөйді,
Бий эткен бийик мөрөйді
Боодой-Қоо алған турды.
Онойып ла турганча
Јетен башту Јелбеген
Бир бажыла кыйгы салган,
Бир бажыла кышкы салган,
Бир бажыла ыйлай берген,
Бир бажыла сыктай берген —
Јетен бажы јетен башка
Табыштанып једип келди.
«Алтайды бийлеген јайзандар,
Алмын-чулмун каандар,
Көгүдей-Көкшин кулугур
Көк букамды өлтүрген,
Ады јок, јойу арттым,
Јаргыны эмди тургузгар!» —
Јелбеген ыйлап айдып турат.
Уккан бойы каан, јайзандар
Кату јарты айткалакта,
Боодой-Қоо бойы айдат:
«Алтан түңей каандар,
Јетен түңей јайзандар,
Бери табылап угугар,
Јаргыны бойым тургузайын.

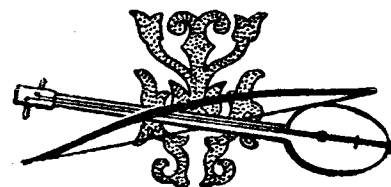

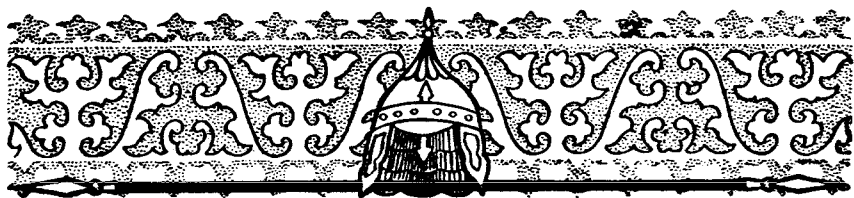
Кара тайга бажында
Ай малтазын курчыдып алып,
Желбеген мени саказын.
Боро койон бололо,
Алдынан өткүрө мантайын.
Менин белим кезе чапса,
Онын мөри болзын — деди,
Жандыра чапкан тужунда
Желбегеннин шоры болзын.
Көбөн жалду көк-бороны
Мен өлгөжин, алзын» — деди.
Бу керекти угала,
Желбеген коркушту сүүнди.
«Кулугурдын ач белин
Курч малтала чабарым» — деп,
Ай малтазын талайып,
Кара тайга бажына
Чыгып алып, сакый берди.
Атту-чуулу Боодой-Коо
Боро койон болуп кубулып,
Алдынан өткүрө мантай берди.
Мыны көргөн Желбеген көкшин
Ай малтазын талайып,
Жандыра чапкан бойынча
Бойынын будын кезе чапты.
Ачу-корон кыйгырып,
Ама-томо сыгырып,
Јетен јети јebre бажы
Јен јастанып, јыгылды,
Желбеген көкшин огурып,
Өлө бербей канайтты.
Корон болгон каны акты,
Корум болуп сөбгү јатты.
Атту-чуулу Боодой-Коо:
«Баспазымды бастым — деди,
Теппезимди тептим» — деди.
Јердин үсти јетен каан
Бажын јайкап кайкай берди,
Алтай түби алтан каан
Анда база кайкап турды.
Желбегеннин өлгөнине
Албаты-јон сүүништи.
Атту-чуулу Боодой-Коо
Караты-каанга айдып турды:
«Јери-јуртым узак — деди,
Ак быаным ээн арткан,
Айылыма мендеп јанадым.
Кара-Таајы кызынды

Берер болзон, береринди айт,
Бербес болзон, бербезинди айт».
Оны уккан Караты-каан
Аайын билбей, кайкап турды.
Он колун көргөндө,
Оймок тудунып көктөнгөндий,
Сол колун көргөндө,
Ийне тартып көктөнгөндий.
Јүрген бойын көргөжин,
Баатыр эрдий чүм кийген,
Чырайын, чачын көргөжин,
Кыс кижидий кеберлү.
Арга-корго таппай туруп,
Кызын атка миндирип,
Алтын-мөңүн коштойло,
Торко-мандык артала,
Боодой-Коого табыштырды.
Караты-каанла эзендежип,
Калык-јонло јакшылажып,
Боодой-Коо баатыр кыс
Караты-каан јуртынан чыкты.
Јети чөлдин ортозына,
Јети тайга колтугына
Једип келген тужунда
Кара-Таајы кыс бала
Боодой-Кооны ченеп айбылады.
«От саларга отык чак,
Эт быжырарга тиш уча».
Бу тужунда Боодой-Коо
Јагыс чагып от күйдүрди,
Јараштыра тиш учады.
Мыны көргөн Кара-Таајы:
«Отыкты јагыс чагала,
От күйдүрип турарда,
Тишти јазап учаарда,
Кыс кижі эмес болбогой» —
Онойдо сананып калды.
Кыстын өчөп турганын
Боодой-Коо сезип ијеле,
Мынайда айтты Кара-Таајыга:
«Узада чийген јериме
Конуп алып барар турун,
Туура чийген јолыма
Уделеп алып барар турун.
Мен мендеп, озолоп барып,
Тойды ажындыра белетейин».
Андый сөсти айдала,
Атту-чуулу Боодой-Коо

Ары болуп жүре берди,
Алтай түбин өдө берди.
Алтайына келген бойы
Агаш урукты ала койып,
Ак быйанын тургусты,
Одорлу жерге айдады,
Албатызын тургузып,
Одынду жерге башкарды.
Аказынын сөбгүн тургузып,
Көбөн токум төжөйлө,
Күлөр ээрин жастайла
Жуу-жепселин кийдиреле,
Оргөөнүн одын салала,
Кыйналып жүргөн кыйынын
Ээр кажына бичип салды.
Ар-албатызын жууп ийеле:
«Кааннын кызы келгежин,
Адын алып буулагар,
Аш-курсакла күндүлегер,
Бойыла куучындажаар» — деп,
Ондый сөслө жакыйла,
Атту-чуулу Боодой-Коо
Боро койон болуп кубулып,
Жеекен арал түбине
Мантап жүре бербей кайтты.
Кааннын кызы Кара-Таажы
Алтын-мөңгүн коштогон,
Аргымак малды минип ийген,
Бу алтайга келбей кайтты.
Албаты-жон жуулып,
Адын онын алала,
Айылга бойын кийдирет.
Аш жакшызын кайнадып,
Күндүлөп оны тургулайт.
Кааннын кызы Кара-Таажы
Көгүдей-Көкшин баатырды
Уйуктаган болор деп
Жети күнге сакыган.
Баатыр уулдын өлгөнүн
Сегизинчи күнде таныды.
Ачу-корон ыйлай берди,
Аргазын таппай, базып турды.
Онойтконнын соңында
Айды, күнди түжүреле,
Жүрегине жаба тутты,
Өчкөн отты камысты,
Өлгөн кижини тиргисти.
Тынданып келген Көгүдей-Көкшин

Каан кызыла эзендежип,
Калык-жонло жакшылажып,
Боодой-Коо жангыс сыйынын
Жон ортодон таппады.
Ээр кажын кычырып,
Кара жангыс сыйыны
Кыйналганын билди.
Желбегеннен очин алганын,
Кааннын кызын экелгенин —
Көдүрө бичип салган эмтир.
«Мени бедреп барба — деп,
Кожо журтаар эжиме
Бойым барып журтаарым» — деп,
Арт-учында бичип койтыр.
Онойткондо Көгүдей-Көкшин
Кааннын жараш кызыла
Ак быйаны малдаг көп,
Албатызы жонног көп
Жажын чакка журтай берди.

АЛТЫН-ЭРГЕК

Яш агаштын бүри онбос
Жараш кеен Алтайда,
Алтан айры ак талайдын
Қажат болгон жаказында,
Ак мөңкүлү тайганын
Меес болгон эдегинде
Алтын-Эргек баатыр
Азыраган адазы жок,
Эркелеген энеси жок,
Эмди мында журтап жатты.
Ак талайдын жаказында
Тогус канатту таш өргөө турат.
Таш өргөөнин эжигинде
Тогус кырлу темир чакы
Алтын сүрлү мызылдайт.
Эки түңгей кара көзи
Эки тегерик ай кеберлү,
Чорго жалду кан-жеерен
Темир чакы төзинде турат.
Таш өргөөнин ичинде
Улекерлү ак ширдекте
Килин-кара кабакту,
Коо кырлаң тумчукту,
Кош аркадый кирбиктү,
Кызыл-марал чырайлу
Алтын-Эргек баатыр
Байдастанган отурды.
Амыр-энчү журтап жаткан
Бир жакшынак күнде
Тенери түби күркүреди,

Алтай үсти шуулады.
Алып баатыр Алтын-Эргек
Алан кайкап туруп келди.
Таш өргөөзинен чыгала,
Көк айасты шиндей берди.
Көрүп эмди ол тургажын,
Ак булуттын үстүле,
Айдын, күннинг алдыла
Эки түңгей боро карчага
Жарышла келип жадат.
Канаттары жалкын кептү,
Тыныштары салкын кептү
Эки түңгей боро карчага
Алаканча ак бичикти
Ак аястан түжүреле,
Ары болуп учулады,
Аткан октый бардылар.
Алтын-Эргек алып баатыр
Алаканча ак бичикти
Он колыла ала койды,
Сол колыла жайа тудуп,
Учынан ала кычырды.
Кычырып көрүп тургажын,
Агай-Таажы ла Көгөй-Таажы
Эки баатыр бичиптир:
«Жердин алдын жеектеген,
Жетен каанды колго туткан
Жеек журтап Жер-Текпенек
Жери-журтыбысты жуулап келген.
Тебеелү малды айдап жат,
Амыр албатыны жуулап жат.
Алтын-Күскү сыйыныбысты
Албанла апарып жат.
Алтын-Эргек баатыр сен,
Бир болужын жетирзег,
Олжолоп брааткан бойыбысты
Олорго бербей, айрып алзан.
Жер-Текпенекти женип салзан,
Жердин үсти жайым болор.
Жеек каан базылза,
Албатыга амыр болор».
Алтын-Эргек алып баатыр
Ак бичикти кычырала,
Айткан сөзи мындый болды:
«Айлу-күндү алтайды
Жер-Текпенек бийлеер бе?
Байлык бүткен жердин үстин
Мүүстү кара ады тепсеер бе?»

Амыр јаткан албатыны
Ондый кулугур бийлеер бе?
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајынын
Алтайына барадым» — деп,
Алтын үйгенин алала,
Кан-јееренди үйгендеди.
Арка белин арчый тудуп,
Ак көбөн токум салды.
Алтын чүмдү агаш ээрди
Јаја тудуп, арта салды.
Толгоп эткен куйушканды
Толгой тудуп жылдырды.
Тогус түней колонгын
Тоолоп тартып чүмдеди.
Тогус кат чой ылангду
Темир өдүк тееп кийди.
Тогузон эки топчыму
Көө-куйак тонын кийди.
Алтан эки каптыргалу
Кайыш журын курчанды.
Кара кумдус бөрүгин
Ала койып кийип алды.
Ак үлдүзин тагынды,
Болот јаазын колго алып,
Касактарын жүктенди.
Каалга эжик ача тартып,
Таш өргөдөн чыга басты.
Ат чакызына базып келип,
Ат чылбырын чече тартты,
Чой үзенгени чөйө тееп,
Кан-јееренди минип алды.
Ат сулугын јаја тартып,
Кайыш тискинди чөйө тартып,
Јорголодып жүрүп ийди.
Алтын-Эргек алып баатыр
Јетен жылга өдөр јолды
Јети күнге өдөр деп,
Амадулу барып јадат.
Эргегиле шоор ойнойт,
Эриниле кожон салат.
Минген ады кан-јеереннин
Алын колы казаладат,
Кийин буды бийелейт.
Анча-мынча болбоды,
Алтан тайга ажып келди,
Јетен өзөк кечип келди.
Уч үйелү кара тайгага
Бийеледип јелип чыкты.

Алын колын алынбай,
Кийин будын тартынбай,
Ачу-корон бышкыраала,
Ат-эрјине тура түшти.
Атту-чуулу Алтын-Эргек
Ат үстүнен түжүп келди,
Кан-јеереннег сурады:
«Колтугымнын канады сен,
Кожо жүрген нөкөрим.
Јаан тайга ажарда,
Ай канадым сен болотон.
Агын сууны кечерде,
Јөлкөк тайак сен болгон.
Өлөр салым бийдин бе?
Өзөр жүрүм сестин бе?
Не керектү токтодың?»
Ат-эрјинези айдып турат:
«Бу тайганын колтугында
Јер киндиги кара ташта²⁶
Уйаланып уйуктап јадар.
Јетен кулаш куйрукту
Кызыл түлкү бар эмтир.
Алтай үстин айланган
Алтан кааннын јолын билер,
Јердин үстин айланган
Јетен кааннын тилин билер.
Сени көргөн тужунда
Ийт жибес, ийнеге келбес эдип,
Јетен жүзүн шоодып айдар.
Ары болуп мантагажын,
Алтан тайга ажыра мантаар.
Оны једип тудар керек...
Једер мерген менде болзын,
Тудар арга сенде болзын» — деди.
Алтын-Эргек ойто минди,
Онон ары јелип ийди.
Кара тайга колтугына
Казаладып јелип келди.
Јер киндиги кара таштан
Јетен кулаш куйрукту
Кызыл түлкү туруп келди.
Алтын-Эргек баатырды
Көргөн бойынча айткылады:
«Адан-энен кул тагма,
Бу Алтайдан сен јанбазын.
Јер-Текпенек каанга
Једип барып мен айдарым.
Көзин отту эр болзон,

Алу эдип адып ал.
Адың жүгүрүк эр болзон,
Мени једип тудуп ал».
Кызыл түлкү айдала,
Онон ары мантап ийди.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Кан-јеереннин байканына
Кайыш камчыла согуп ийди.
Учкан куштан капшай,
Аткан октон түрген барды.
Јаан-јаан тайгалардын
Бажына тееп, ажып турат.
Јабыс-јабыс тайгаларды
Ажыра жалыдып мантадат.
Анча-манча болбоды.
Алтын-Эргек баатыр
Кызыл түлкүге јаба једип,
Куйругынан ала койды,
Темир киженди сугуп ийди.
Кызыл түлкү жалынды:
«Кызыл каным токтогөр,
Кыл мойнымды үспегер.
Көзи јокко көс болотон.
Буды јокко бут болотон.
Кызыл түлкү мен эдим.
Калак, калак, баатыр,
Каанга барып айтпазым.
Барар јолдо не болорын
Слерге айдып берерим» — деп,
Кызыл түлкү јайнады.
Алтын-Эргек айдып турды:
«Јорук жүргөн кижинин
Јортор јолын токтогон.
Барып јаткан кижинин
Барар јерин бөктөгөн.
Јетен кааннын тилмежи
Кызыл түлкү сен болзон,
Мынан ары не болор
Меге јартап айдып бер».
Кызыл јараш түлкүни
Темир терек тозине.
Алтын-Эргек буулады.
Кызыл түлкү азу тижин кажайтып,
Јер-Текпенек кааннын
Буудактарын тоолоп берди.
Атту-чуулу Алтын-Эргек
Адына минип атанды.
Јети јолдын белтирин

Кезе көстөп јелип ийди.
Онон ары барып јатса,
Кара тайга колтугында
Јер-Текпенек кааннын
Эки түней баатырлары
Эмди мында көрүнди.
Ары өткөн кижинин
Төбө бажын ойо согуп.
Кара талайга таштап туратан,
Бери өткөн баатырлардын
Как мандайын јара согуп,
Көк талайга таштайтан болтыр.
Тогус пуд чой токтопту,
Јети јолдын белтирин
Тозуп алган турдылар.
Минген ады кан-јеерен
Көнү јорго јоргологон,
Эр бойы Алтын-Эргек
Айга-күнге мызылдаган,
Эки кара баатырдын
Јанына јаба једип келди:
«Ат өлтүрүп амтажыган
Ачап јутталар слер бе?
Эр өлтүрүп эремжиген
Эдү баатырлар слер бе?
Тогус јолдын белтирин
Канча јылга тостыгар?
Тогусон пуд чой токтопты
Канча јылга тайандыгар?
Согор болзо — согыгар,
Адар болзо — адыгар,
Акту бойым турайын.
Онын кийининде, кулугурлар,
Менен јакшыны сурабагар!»
Тогус пуд чой токтопты
Јаан баатыр көдүрди,
Јети пуд јес токтопты
Кичү баатыр көдүрди.
Көк тегери түбиле
Бар күчиле чырмайдылар,
Ат мандайына келип сокты,
Јети пуд јес токтопты
Эр мандайына түжүрди.
Эр мандайына тийген токтоп
Тошко тийгендий, тозо берди,
Ат мандайына тийген токтоп
Мыска тийгендий, мыйрыла берди.
Эки түней кара баатырдын

Эт жүреги чочый берди.
Эбиреде көрөлө,
Кайкап, оозын ачкылады.
Оны көргөн Алтын-Эргек:
«Адатан танмалардын
Атканыгар кайда? — деди.
Соготон шокчымдардын
Сокконыгар кайда?» — деди.
Эки кара баатырды
Алтын-Эргек кабыра тутты,
Улусты салган талайына
Экүлезин таштап ийди.
«Эки баатыр монус дешкен,
Эт изидерге жетпеди» — деп,
Онон ары Алтын-Эргек
Аткан октый жүре берди.
Онон ары барып жатса,
Жети жолдын белтиринде
Жер-Текпенектин најызы —
Жети башту Желбеген
Жолды тозуп отурды.
Көк тегери түбиле
Ай канатту куш өткүрбес,
Көк тайганын ажузыла
Айры санду ан өткүрбес.
Ары өткөннин адын жудар,
Бери өткөннин бойын жудар
Опо-жутпа Желбеген болтыр.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Жеерен адынан түжеле,
Кылган өлгөн болуп кубулып,
Желбегеннин алдыла
Жерге жаба жылып өтти.
Минген ады кан-жеерен
Боро карчаа боло берди,
Көк тегери түбиле
Көндүрө уча берди.
Кылган өлгөн барып жадарда,
Жер үстүнинг өлгөндөри
Куучындажып турдылар:
«Өлгөнгөн башка жытанат,
Кандый өлгөн болгон?» — дешти.
Онон ары барып жатса,
Таш жакалу сары талай
Жайканыжып агып жатты.
Ары өткөнди бери салар,
Бери өткөнди ары салар
Эки түнгей кара баатыр

Сары талайдын жаказында
Каруулдаган отурдылар.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Балык болуп кубулып,
Сары талайга кире берди.
Алтын балык барып жадарда,
Сары талайдын балыктары
Онон үркүп качтылар.
Талай жаказындагы баатырлар:
«Бүгүнгү күнде балыктардын
Ойноор күүни туткан туру» — деп,
Каткырыжып отурдылар.
Ан-балыгын тоскурып,
Алтын-Эргек кече берди.
Кан-жеерен ат-эржине
Көк тегери түбинен
Кыркырада учуп түшти.
Алтын-Эргек адына минип,
Онон ары жүрүп ийди.
Тогус жерде үйелү
Мөңкү тайга бажына
Бийеледип желип чыкты.
Ары жанын көс жедерден
Алтын-Эргек шиндеп жорди.
Айландыра көрүп турза,
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы
Эки түнгей баатырдын
Төрөл жери көрүнди.
Ак малдар шакпыражат,
Албаты-жон түймөп турат.
Жердин алдын бийлеген
Жеек жутпа Жер-Текпенек
Тебедеги малды айдаган,
Албаты-жонды кыйнаган,
Бу алтайда көрүнди.
Темир чакы тозинде
Жер-Текпенек кааннын
Мүүстү кара ады турды.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Арыган бойы тыштанбады.
«Жаан жутпага жууктаарга
Кубулып алып барар» — деди.
Кан-жеерен эржине
Жетен жашка једип калган
Карган эмеген болуп кубулды.
Алтын-Эргек баатыр бойы
Алтан жашты ажа берген
Карган өбөгөн болуп кубулды.

Эки түней каргандар
Ээчижил алып баргылады.
Мөңкү тайга бажынан
Јединишкен түжүп келди.
Оны көргөн албаты
Карган улусты уткып келди.
Албаты-јон жуулыжып,
Каргандарла эзендежет.
Эки түней карганды
Ак ширдекке отургузып,
Ак сүтле күндүлейле,
Албаты-јон сурады:
«Кайдан келдигер, каргандар,
Не керектү жүрдигер?
Ады-јолыгар кем болор?»
Оны уккан Алтын-Эргек
Албатыга куучындады:
«Јетен тайга ары јанында,
Алтан талай ол јанында,
Анду-кушту Алтайда
Јуртап јаткан эдибис.
Ак талайга кармак салып,
Балыгын чачып ажанган,
Ак тайгага тузак салып,
Аңы-кужын андаган.
Алтан јашка једе берген
Адучы деп кижиги эдим.
Элден алган кару эжим
Јетен јашты јажаган,
Ару кепти жөктөйтөн,
Аш-курсакты јазайтан
Казанчы деп кижиги» — деди.
Ак санаалу улустар
Аш јакшызын кайнадып,
Айылчыларды күндүледи.
Этти-јууны борлодып,
Эки карганды азырады,
Амтанду курсак јигенде,
Аракыдан ичкенде,
Алтан јашту Адучы
Тапту калангы бою берди.
Албатынын ортозында
Коолодо кожондоды.
Комус кептү онын уни
Кобы-јикке јайылды.
Кожондоп айткан сөстөринең
Мындый сөзи угулды:
«Јеек-јутпа Јер-Текпенек

Јеригерге не келген?
Мүүстү кара адына
Одор јетпей калган ба?
Каан болгон бойына
Курсак јетпей келген бе?
Айдап бараткан малдарды
Айрып алар күүним бар.
Амыр јуртаган албатыны
Јайымдайтан арга бар.
Јер-Текпенек каанла
Јенжетен күчим бар».
Оны уккан албаты
Ончолоры сүүнди.
Адучынын сөзине
Албаты-јон иженди.
Анча-мынча болбоды,
Каалга эжик ачылды.
Јер-Текпенек каанның
Јайзандары келгиледи.
Кожондоп отурган карганды
Колынан тартып тургусты.
«Кандый байрам мында болгон?
Капшай бери туругар!
Јер-Текпенек каанга
Бисле кожо барыгар!» — деди.
Оны уккан каргандар
Омок-шимек тура јүгүрдилер.
Јер-Текпенекке једер деп,
Јединижип баргылады.
Алтын сүрлү өргөөгө
Албаты-јон үйдежит келди.
Агай-Таајынын өргөөзине
Эки карган кирип келди.
Төр бажында Јер-Текпенек
Отурганы көрүнди.
Кучак јетпес јоон мойыны
Канча јерден бүктелген,
Айан тайгадый мандайы
Күн чогына кызарган,
Көргөн көзи кандалган.
Каргандарды көрөлө,
Казырланып кыйгырды:
«Алмыс-шулмус јайзандарым,
Нени көрүп уктыгар?
Алтын сүрлү өргөөгө
Кандый каргандарды экелдигер?»
Оны уккан јайзандардын
Каруу сөзи мындый болды:

«Албатынын ортозына
Эки карган келген эмтир,
Каан слерди жамандап,
Канча катап кожондоды.
Олжого бараткан албатыны
Ойто айрып аларым деди.
Онын учун бис слерге
Бу каргандарды экелдибис».
Жайзаң сөзи токтогондо,
Алтан жашту Адучы силкинди,
Алтын-Эргек баатыр болуп
Бүткүл бойы тура түшти.
Жетен жашту Казанчы
Кан-жеерен ат болуп
Бүткүл бойы тура түшти.
Алтын-Эргек баатыр
Ай карадан ийменбеди,
Адар октон жалтанбады.
Жер-Текпенек кааннын
Алдына жаба базып келди.
«Жетен тайга ары жанынан
Ажып келдим, Жер-Текпенек!
Амыр жаткан албатыга
Болужайын деп келгем.
Жеек-жутпа Жер-Текпенек
Жерге сөөгүн салар жанду,
Жер иштеген кара албаты
Амыр-энчү журтаар жанду...»
Оны уккан Жер-Текпенек
Ончо бойы изий берди,
От түшкендей чочый берди.
Түп тижин чайнанды,
Ачу-корон кыйгырды,
Канду көзи айланыжып,
Алтын-Эргекти кезе көрүп,
Айткан сөзи мындай болды:
«Женижерге сен сананба,
Жеерен адын жал жастанар.
Албатыны сен корыба,
Баатыр бойун жен жастанарын».
Ондый сөсти айдала.
Алтын-Эргекке чурап келди.
Жарын тоштон тудушты,
Жайа тартып, күрешти.
Тогус күнге күрешкилейт,
Тобрак тутпай тартышкылады.
Жети күнге күрежип,
Жер тайанбай жүргүледи.

Анчалыктын бажында
Алтын-Эргек баатырдын
Эди-каны изий берди,
Баатыр күчи тыгый берди,
Жер-Текпенек кааннын
Жер тайанары көптөди,
Жендеп тудары астады.
Онойтконнын кийининде
Жер-Текпенек кыйгырды:
«Азыраган адам! — деди,
Эркелеген энем! — деди,
Менин азыраган эки түгөй
Тайгылымды агыдыгар!
Чорго жалду кан-жеереннин
Торсыктарын кыйзын!» — деди.
Жер алдынан конкылдажып,
Желбер кара эки тайгыл
Мантап чыкпай канайтты.
Оны көргөн кан-жеерен
Ары болуп мантады.
Эки түгөй кара тайгыл
Кийининен ары мантадымар.
Оны көргөн Алтын-Эргек
Ачужорон кыйгырды:
«Агай-Таагы ла Көгөй-Таагы,
Эки түгөй баатырлар,
Эки кара тайгылды
Жыга адып таштагар!»
Оны уккан баатырлар
Темир жааларын ала койды.
Тогус жолдын белтирин
Тозуп барып сакыдылар,
Эн жердег элберт эдип
Кан-жеерен келбей кайтты.
Жаан тайгыл жаактаган,
Кичинек тайгыл куйруктаган,
Ала көстөри кандалышкан,
Азу тиштери ырсайышкан,
Арай жедишпей келгиледи.
Оны көргөн Агай-Таагы
Жаан тайгылды жыга атты.
Көгөй-Таагы баатыр
Кичү тайгылды жыга атты.
Жер-Текпенек кааннын
Мүүстү кара минген ады
Жеерен атты көрөлө,
Желип келип, согужа берди.
Оны көргөн Жер-Текпенек

Ачу-корон кыйгырды:
«Азыраган адам!
Эркелеген энем!
Менин казыр эки түгей
Жупта жыланымды агыдыгар,
Агай-Тааҗы ла Көгөй-Тааҗы
Баатырларды јутсын» — деди.
Ары-бери көргөлөктө,
Алтын башту эки жылан
Бу алтайга келгиледи.
Агай-Тааҗыны јударда,
Жыланның эрдинен тудунала,
Оозына кирип отура берди,
Азузына тееп алды.
Кара жылан јудуп болбой,
Каарылып, туйлап, јада берди.
Көгөй-Тааҗыны јударда,
Жыланның куйругынан тудунала,
Жыланның оозына кирип алды.
Бойының куйругын јудуп болбой,
Курулып, толголып, јада берди.
Ат-нерелү кан-јеерен
Мүүстү кара аттын
Эки мүүзин сындыра тееп,
Ичи-буурын јара тееп,
Кара тайганың колтугында
Каанның адын јенит салды.
Алтын-Эргек баатыр
Јер-Текпенек каанды
Көк тегериге көдүреле,
Кара ташка арта сокты,
Уч јерден үзе тепти.
Јер-Текпенек өлгөнине
Албаты-јон сүүндилер.
Алтын-Эргектин јанына
Омок-шимек келгиледи.
Онон ары Алтын-Эргек
Болот јаазын ала койды,
Јүс текпеге тартып алып,
Эки кара жыланның
Тал ортозынан кезе атты.
Аткан окко јер силкинди.
Тегери түби күркүреди.
Эки жылан оозынан
Эки баатыр туруп келди.
Ай көрүнбес Алтайга
Ай тийгендий, сүүндилер,
Күн көрүнбес Алтайга

Күн чалыгандый, сүүндилер.
Кызыл марал чырайлу
Алтын-Күскү кыс бала
Алтын-Эргек баатырга
Базып келип, эзендешти:
«Агай-Тааҗы ла Көгөй-Тааҗы
Эки түгей баатырдың
Кожо өскөн сыйыны мен» — деди.
Алты шагкылу Алтын-Күскү
Алтын-Эргекке алтындый көрүнди.
Сның јымжак эрке колы
Алаканын ол изитти.
Оның айткан комыс үни
Ай кулакка эптү угулды.
«Түлкү бычкак бөрүкти
Мен кийдирзем кайдар ого,
Түгей үүре болгодый ине,
Сөзим айтсам кайдар ого...» — деп,
Алтын-Эргек сананып ийди.
Чаксыраган албаты-јоны
Алтын-Эргектин јанына
Айландыра јуулып келди.
«Ачап каан базылды,
Јайым албаты болдыбыс,
Јакшы јыргал эдер» — дешти.
Баатыр базар јерлерге
Мандык торко јайа салды.
Кезер келер јерлерге
Кеен торко чойо салды.
Аш јакшызын кайнадып,
Албаты-јон јыргады.
Јети күнге байрам болды.
Онон ары Алтын-Эргек
Албатыга куучындады:
«Алтай јерим ыраак эди,
Атанып ойто јанайын» — деди.
Албатыла јакшылашты.
Адаанга кирижер,
Уур-катуны көрүжер,
Аргазы јокко болужар,
Өлгөн јерге кожо өлөр,
Оштүлерди түгей согор,
Айткан төсти угузар,
Айнык јакшы најылар болды.
Алтын-Эргек баатыр
Кан-јееренге минип ийди,
Кара кумдус бөрүгин алып,

Калык-жонго: «Амыр болзын!»—
деди.

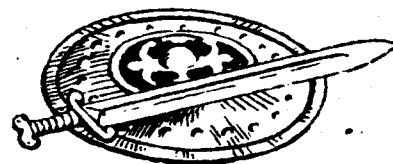
Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы
Эки баатыр кожо атанды.
Эки ириктин эдин артынан,
Эки тажуур аракы канжаалаган,
Жол ортозына жетире
Уйдежип келбей канайтты.
Жол ортозына жеделе,
Бай теректин төзине
Оду чагып ийдилер.
Эки ириктин эдин ийдилер,
Эки тажуур аракы ичтилер.
Озогызын ончо ойгортып,
Эртегизин эске алынып,
Уч баатыр куучындаштылар.
Эрмек-куучыннын учы
Тостын кыбындый,
Төрбөн-тугаан болорына
Једип токтоды.
Уч баатыр атандылар,
Јери-јуртына јандылар.
Солондык кан-јеерен
Адына минген Алтын-Эргек
Алтайына једип келди.
Тогус кырлу сүмер тайга
Айга-күнге чагылган,
Алтын тажы төгүлип,
Айдын көзин бөктөп турды.
Ак сүт эне талай
Уч бүктелип агып јатты.
Ак тумандый онын малы
Тебеезине толуп өстир,
Ак чырайлу албатызы
Тергеезине толо болтыр.
Кыл куйрукту ачап бөрү
Јерине онын келбеген,
Курч јыдалу каан кижин
Јуулап, шоктоп кирбеген.
Баатыр кижин Алтай јери
Байлык јакшы турган эмтир.
Алты кырлу чакызына
Ады једип, токтоды,
Алты канатту өргөбозине
Баатыр түжүп, амырады.
Анча-мынча ой өткөндө,
Алтын-Эргек баатыр
Алтан јаан баатырларды

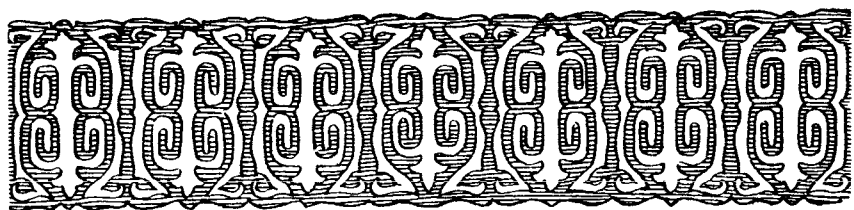
Алдыртып келбей эмди кайтты.
Јетен јаан кезерлерди
Темир столго отургусты,
Баатыр бойынын јакылтазын
Бастыразын айдып јакыды.
«Јетен јылдык Алтайга
Барып келигер, уулдар» — деди.
Ат јакшызын соодып,
Алыптарга белетеп турды.
Аракы јакшызын тажуурлап,
Апарарга белетеп турды.
«Агай-Таајы ла Көгөй-Таајынын
Алтайына кудалап барыгар»—деди.
Алтан кулаш ак бичикти
Алтын-Күскүге ол бичиди.
Баатыр сөзин бүдүрерге
Бастыра кезерлер белен турат.
Эки карындаштын јуртын көстөп,
Эмди олар атангылайт.
Жолго олар сондобой,
Тоолоп болбос суулар кечти.
Јорго аттары токтобой,
Тоозын билбес кырлар ашты.
Ажузы јок килен тайгага
Канатту куштый учкулап чыгат.
Кечүзи јок талайларды
Кемелегендий кечкилеп турат.
Јаан баатыр алтайына
Саадабай кезерлер једип келди.
Ат буулайтан чакыга
Јорго жүгүрүктер токтоды.
Айылдап келген баатырларды
Албаты эмди уткыды.
Агай-Таајы аказынын
Айылына оморды апаргылады.
Актан-сүттен уруп алып,
Амыраган улусты күндүледди.
Алтын-Эргектин јерегине,
Айбызына жүргенин билгиледи.
Алтан кулаш ак бичикти
Алтын-Күскү кычырып көрди.
Уура-чоокыр бичиктин
Учына жеделе, јөптөндө:
«Эрдин јурты ээн болбос,
Эмди ле кожо барадым.
Јаан баатыр јангыскан жүрбес,
Бирге кожо јуртайдым»— деди.
Кудага жүрген баатырларла

Акалары кожо ичишти,
 Амадап экелген аш-курсагын
 Албаты-жоны тег көдүрди.
 Ак-боро адына миндирип,
 Алтын-Күскүни чүмдедилер.
 Алтайга толо малынан
 Мал бөлип бергиледи.
 Айылга толо жоожодог
 Тег үлүүни эткиледи.
 Алтын-Күскү сыйынын
 Акалары үйдешти,
 Алтын-Эргек алтайына
 Аткарып ийбей эмди кайтты.
 Алтан баатыр колтукчылу,
 Жетен кезер көдөчилү,
 Ак-боро атка минген
 Алтын-Күскү баатыр кысчак
 Алтын жүзи ай жаркынду,
 Көргөн көзи көк чолмондый,
 Алтын-Эргек алтайын көстөп,
 Жүрүп ийбей эмди кайтты.
 Эки түней акалары
 Жол ортодо токтогылап,
 Жерине кайра жангылады.
 Ажузы жок тайгалар ашкан,
 Кечүзи жок талайлар кечкен,
 Алтын-Эргек алтайына
 Алтын-Күскү жедип келди.
 Сүмер тайга бажына
 Жорголодып желип чыкты.
 Арыгы жанын аяктап көрзө,
 Алтын чүмдү Алтай болды.
 Эдер күүктин үни тунбас,
 Эмил агаштын бүри онбос,
 Көк өлөнү жайылып өскөн,
 Көрүмилү элбек Алтай
 Көбөн чөлдий көрүнип жатты.
 Малдан жараш малду болтыр,
 Жонног омок жонду эмтир.
 Азыраган онын малы
 Суу тажынды чоокыр болтыр.
 Корулаган албатызы
 Ак чырайлу черү эмтир.
 Алтын-Эргек баатыр уул
 Алты канатту таш өргөөдө
 Өлөлү* ширдек үстүндө

*. Өлөлү — чоокырлап эткен.

Отурганы көрүнди.
 Кара-күрег кабагту,
 Күнге түней качарлу,
 Жалан кептү жарынду
 Жаан бүткен баатыр эмтир.
 Кудага барган улустыг
 Куучынын угарга сакыган,
 Амадаган керектин
 Аайын угарга тындаган.
 Баатыр уулды көрөлө,
 Алтын-Күскү эмди болзо
 Эргекпиле шоор ойнодо,
 Эрин билгенче кожондоды.
 Сабарбыла шоор ойноды,
 Тарлан коо кожон салды.
 Чүмдеп айткан сөстөрүн
 Жиит уулдар тындады.
 Үйеледип айткан кожонун
 Уй улустар кайкады.
 Алып келер жолдорго
 Алтын такта тургустылар.
 Күлүк келер жерлерине
 Күлөр стол жылдырдылар.
 Алтан жүзүн курсак жазап,
 Жетен жүзүн арагы белетеп,
 Албаты оморды уткыды.
 Жер үстүниг бар чечегин
 Көдүрө тудунып албаты келет.
 Жаан баатырдын жараш сыйынын
 Уткып, тайгадан өргөөгө апарат.
 Алтайында той болды,
 Албаты сүүнип жыргайды,
 Жеринде омордын жыргал болды,
 Текши албаты көкүди.
 Алтын-Эргек баатырым
 Амыр, энчү журтай берди.

КАРА-ТААЈЫ КЫС

Коо тайганын колтугында,
Көк талайдын жаказында,
Чобрала жапкан чадырлу,
Көө-кара эчкилү
Кара-Таајы кыс бала
Алдынан бойы журтап жатты.
Ада-энези олјодо өлди.
Эмдиге жетире жадарда,
Эжигинен ийт кирбеди.
Күчи кожулганча жадарда,
Айылдап жижи келбеди.
Чобра чадыр эжигинде,
Айры агаш чакызында
Көө-кара эчкизи турды.
Сааган сүди эм болотон,
Јүгүрүк кара эчки болды.
Сааган сүди талай кептү,
Алкы бойы тайга кептү,
Јайандап* эмди базып жүрет.
Јетен айры мүүзи
Тенгери көгин эреп турат.
Јетен кулаш куйругы
Көк Алтайды жалмап турат.
Эки айры туйгагы
Јер кыртыжын кодорып,
Тенгери өрө чачып турды,
Јаңмарагы** онын болзо,
Тенгеринин ак булудын

* Јайандап — јайканып.

** Јаңмарак — эчкинин арказында түк.

Ары-бери жалмап турды.
Кара-Таајы кыс бала
Күн жаркыны кеберлү,
Коо кырлаг тумчукту,
Бүдүн килин кабакту.
Јетен жүзүн тамзыкту,
Аскан ажы аштап тату,
Омок бойы журтап жатты.
Тандакталып таң адарда,
Күн алтына туман туруп,
Күннин көзин бөктөп ийди.
Күннин көзи бөктөлгөндө,
Ай караңуй түн кирерде,
Јетен тайга ары јанында
Тибирт-табырт угулды.
Јер-тенгери күркүрегендий,
Ачу-корон кыйгы чыкты.
Көө-кара эчки десе
Сол кулагын солой салып,
Он кулагын олой салып,
Эмди мында тындап турды.
Кара-Таајы кыс бала
Көрүп турар болгожын,
Кара тайга колтугынан
Кыйгы-кышкы божоткон,
Боро туман борлодып,
Кара тоозынды кайнадып,
Бир баатыр келип јадат.
Борбуй эмчектү боро беени
Тудуп мокоп жүрген эмтир.
Тееп келген јеринен
Теебүрдий* јер үзүлген.
Базып келген јеринен
Баспактый таш оодылган,
Темир-Бөкө баатыр
Јетен кулаш јес армакчыны
Сол колына тудуныптыр,
Борбуй эмчектү боро беени
Јылдык јерден сүрген эмтир.
Көк талайдын белтирине,
Көө тайганын колтугына
Тозуп келип, боро беезин
Јүк арайдап тудуп алды.
Кара-Таајы кыс баланын
Чобра айылын көстөп келди.
Айры агаш чакызына

* Теебүр — айылдын үстин јабатан кийис.

Боро беени буулап салды.
Айылдап келген баатыр кижиги
Жаман чобра айылдын
Жарчаа эжигин ача тартып,
Эмди мында кирип келди.
Кийис бөрүгүн ушта тартып,
Кара-Таајы кыс баланы
Көргөн бойы эзендешти.
Чобра чадырдын улаазына
Турган јерине отура түшти.
Кара-Таајы кыс бала
Баатырды көрүп, чочый берди.
«Эзен, эзен, акам! — деди.
Кажы Алтайдан келдеер?
Кажы јерге аттандаар?
Кандый кааннын кижизи эдигер?»
— деп,

Кара-Таајы сурап турды.
Атту-чуулу Темир-Бөкө
Каруузын капшай айдып турды:
«Јети тайга ажызын ажып,
Јетен талай кечүзүн кечип,
Бай Бүлүтүй-Саду кааннын
Алтайынан келген эдим.
Койлоп жүретен койчы эдим,
Малдап жүретен малчы эдим.
Бай Бүлүтүй-Саду кааннын
Мал малдайтан жалчызы мен.
Борбуй эмчектү боро беени
Тудуп бер деп айбылаган.
Јердин үстин айландыра
Јети конок сүрген эдим.
Аштабаган бойым аштадым,
Арыбаган бойым арыдым» — деди.
Оны уккан Кара-Таајы
Отурган јеринен туруп келди,
Төрт кумакту күлер қазанды
Арјалынта* азып ийди.
Айылдап келген баатырга
Устү-жуулу көчөзүн
Алтын аякка уруп берди.
Семис малдын эдинен
Күлер табакка салып берди.
Айылдап келген айылчы баатыр
Кыстын берген солун ажын
Амзап ичип отурды.

* Арјалын — от.

Курсак ичкен Темир-Бөкө
Кара-Таајы кыска айтты:
«Салган ажаар тату болтыр,
Айткан сөзөөр өдү болтыр.
Устү-жуулу аш јидим,
Аштаган бойым тойындым».
Алкыш сөстөрүн айдала,
Сүүри чадыр айыл эжигин
Ийиниле ачып, чыга берди.
Јетен кулаш күлер тискинди
Айры чакыдан чече партты.
Атту-чуулу боро бееге
Түрген эмди минип ийди.
Бай Бүлүтүй-Саду кааннын
Алтайын көстөп уча берди.
Келген изи артып калды,
Барган изи јок болды.

* * *

Саду-кааннын јерине
Темир-Бөкө једип келди.
Јылдык јерден кыйгырды,
Айлык јерден кышкырды:
«Көө тайганын колтугында
Көө-кара эчки малду
Кара-Таајы кыс јаткан.
Ого айылдап жүреле,
Аштын јакшызын амзадым,
Аштаган бойым тойындым.
Байдын малын малдабазым,
Байга јалчы болбозым,
Таајы кыска баратам,
Оныла кожо јуртайтам!»
Оны уккан Саду-каан
Айры јаагын чайнанды.
Ачу-корон кыйгырып ийди.
Јер үстүндеги јетен кезер
Текши жуулып келгиледи,
Алтай үстүнде алтан баатыр
Бастыразы мында келгиледи.
Јетен түңей јайзаңдар,
Алтан түңей баатырлар
Саду-кааннын алдына
Мында келген турдылар.
Тизе бүктеп отургылады,
Тили јайнап сурагылады:
«Ады чыккан кааныбыс!

Жолы чыккан кезерибис!
Олөр салым болды ба?
Өзөр салым келди бе?
Кыл тырмакту арлан-тарлан*
Бөрүлөр өңи көрүндү бе?
Курч жыдалу алып-кезердин
Баатыр жүзи көрүндү бе?
Ненин учун кыйгырдыгар?
Не учурлу алдырттыгар?» — деп.
Эреп-жайнап сурап турдылар.
«Ады чыккан баатырларым,
Жолы чыккан кезерлерим!
Менин сөзимди угугар!
Көб тайганын колтугында,
Көк талайдын белтиринде,
Кара-Таажы кыс бала
Жангыскан журтап жадыры.
Сааган сүди эм болотон,
Турган бойы ат болотон
Кара эчки атту дежет.
Кара-Таажы кыс бала
Жердин алдын жеектеген
Жетен кааннын жолын билер.
Алтай түбин акалаган
Алтан кезер жерин билер.
Оскүс жаткан жангыс бойы
Суртулдаган кыс — деди.
Аскан ажы тату тагма.
Айткан сөзи өдү тагма.
Онын алтайына барып келөдим!»
Онойдо айткан Саду-каан
Семис сары жоргону
Түргөн-түйкөй ээртеди.
Ак көбөн токум салды,
Кара өңдү кежим салды,
Күлөр темир ээр салды,
Толгомолу куйушканды
Толгой тудуп жылдырды.
Төш колонгы төртөн колонг,
Алын колонгы алтан колонг,
Жүс колонгды тоолой тартты,
Жорго-сарыны ээртеп алды.
Алтан чечекти үзе тартып,
Аражан эдип таптады,
Жетен чечекти үзе тартып,

* Арлан-тарлан — тырмакту жүзүн-жүүр алуулар.

Короюн эдип таптады.
Терек бүрин жула тартып,
Тере тажуур эдип алды.
Кайын бүрин жула тартып,
Кара тажуур жепсеп алды.
Суунын тажын тоолойло,
Мөңүн эдип карманданды.
Туунын тажын тоолойло,
Алтын эдип карманданды.
Жетен чарды өлтүрөле,
Тизип алып артынды.
Төртөн ирик өлтүрөле,
Таарга салып бөктөрдү.
Саду-каан болгожын
Сары жоргозун бура тартты.
Көб тайганын колтугына,
Көк талайдын жаказына
Атанып ийбей эмди кайтты.
Көб тайганын бажына
Минген ады сары жорго
Салкын кептү учуп чыкты.
Жетен айры көк талай
Уч бүктөлип кайнап жадат.
Мун толукту көб тайга
Уч үйелү мында турат.
Чобра айылдын эжигинде,
Айры агаш чакыда
Жети жашту кара эчки
Текпелжип* турганы көрүндү.

* * *

Сары жорго атка минген
Бүлүтүй-Саду кааннын
Сананган кара сагыжын,
Салкын ошкоч жоругын,
Өчөп-ченеп келгенин
Кара-Таажы кыс бала
Билбес жерден билит отурды.
Сүүри чадырдын түнүгинен
Жүлүнчө ышты бурладып ийди.
Тогус кулакту чой казанды
Көдүрип алып отко асты.
Тогузон жүзүн курсактарды
Тамзыктан кожуп кайнатты.
Аткан огы баштан жанбас.

* Текпелжип — басткындап.

Айткан сөзи бийден жанбас
Саду-каан баатыр десе
Айылга кийдире басып келди.
«Эзен, эзен, кызым! — деди.
Амыр, амыр, балам!» — деди.
Кара-Таајы кыс бала:
«Эзен» деерде, эмди айтты:
«Эзен болзо, эзен ле болгой,
Балаар болгоным билбейдим.
Амыр болзо, амыр ла болгой,
Алды-кийинин көргөй» — деди.
Оны уккан Саду-каан
Јабызап келип, отура берди.
Јетен жүзүн курсактарын,
Тере тажуурда арајанын,
Алтан жүзүн тамзыкту ашты
Алып, мында тургусты.
«Кара тайга адам болгон,
Кара талай энем болгон.
Канча жылга јадарымда,
Кара жангыс бойым болгом.
Айлу-күндү алтайыма
Алтын тонду баатыр киж
Акту јерге төрөөним деп,
Айылдап келерин билбедим» — деп,
Кара-Таајы айдала.
Саду-кааннын тажуурын
Колдорыма бектеп тутты,
Төр бажына экелеле,
Алты кырлу алтын чөбчөйгө
Бир чөбчөйдөн уруп алып,
Бий кижиге јетирип келди.
«Аш ээзин таныбас,
Баш меезин таныбас.
Бойыгар да экелген болзогор,
Амзагар» — деп айбылады.
Саду-каан алган бойы
Түбине јетире јудуп ийди.
Алтын чөбчөйдү ойто алып,
Кара-Таајы кыс бала
Бир чөбчөйдү уруп ичти,
Бий кижиге мынайда айтты:
«Ак малдын сүди эмес,
Ак чечектин сөлүзини болтыр.
Амадап экелген аш эмес,
Корон ошкөш аракы эмтир.
Нени сананып келгенигерди
Аракы, байла, айдар болбой».

Каруу куучынды айткан бойы
Отко аскан күлер казаннап
Семис эттү көчөзин
Саду-каанга уруп берди.
Менин курсагымды јигенде,
Јаман кижинин тили ајатан.
Колын ашка тийдирбей,
Коркушту чебер јийтен» — деди.
«Көө-кара эчкинин
Сааган сүди андый ба?
Кара-Таајы кыстын
Салган ажы андый ба?» —
Онойдо Саду-каан айдала,
Сары тепшини алала,
Оозына көнкөрө тудуп ийди.
Колын этке тийдирбеди.
Эттин огош сөктөрүн
Тумчугынан чыгара быркырды.
Онойтконнын кийининде
Бай Бүлүтүй-Саду каан
Семис адына минип алып,
Бийиркеп јанып келди.
Ачу-корон кыйгырды.
Алтан түңей баатырлары
Ак јаланга јуулды.
«Кара-Таајы кыс баланы
Тирүге олјолоп алар — деди.
Көө-кара эчкизин
Тирүге тудуп алар — деди.
Јуртыбыска этелип,
Аш јакшызын јазадар,
Тамзыкту курсак астырар» — деп,
Саду-каан јакарды.

* * *

Кара-Таајы кыс бала
Көрүп отурар болгожын.
Ай алдында ачу туман
Кайнаганы билдирди,
Күн алдында койу туман
Борлоп чыкканы көрүнди.
Айдын алдын тумандаткан
Ат тыныжы ол болды,
Күнниң алдын тумандаткан
Эрлер тыныжы ол болды.
Јыда мизи јыш аралдый,
Улдү мизи үч тайгадый,

Жалаң түңгей черүлү
 Саадакту албатылуу,
 Куу тумандый черүлү,
 Курдак таңынган баатырлары
 Көб тайганын бажына
 Тогус күнге улай-телей
 Жергелей базып, чыктылар.
 Кара-Таајы кыс бала
 Көрбөс жерден көрүп ийди,
 Билбес жерден билип ийди.
 Көб-кара эчкинин
 Ай кулагы тенгери чийди,
 Айры колы жер чапчыды.
 Жер кыртыжын тенгериге
 Чыгара чачып тепкиленди.
 Азу тижин кајырадып,
 Ачу-корон бышкырып,
 Айры мүүзин чакыга кайрап,
 Ары-бери баскындап турды.
 Кара-Таајы кыс бала
 Олорды көргөн бойы
 Орө көргөн көстөрүн
 Төмөн көрбөй, отурды,
 Төмөн көргөн көстөрүн
 Орө көрбөй, отурды.
 Күнге күйбес күрөң таштый,
 Орткө күйбес өлө таштый,
 Аайын билбей отурды.
 Көб тайганын бажында
 Саду-кааннын баатырлары
 Ачу-корон кыйгырды,
 Ама-томо сыгырды:
 «Кара-Таајы кыс бала,
 Узун желен кезерис,
 Улу журтын чачарыс,
 Кыска желен кезерис,
 Кызыл тынын кыйарыс!
 Жангы эчкинле азыранарыс,
 Акту бойынды кулданарыс.
 Адыжатаң огуң бар ба?
 Биске айдар өзүң бар ба?»
 Мыны уккан кыс бала
 Уйкудан ойгонгон кижидий,
 Улу тынала, тура жүтүрди.
 «Кара эчкини өлгөнчө
 Кааннын малына кошпозым!
 Акту бойым өлгөнчө
 Каанга жалчы болбозым!»

Ондый сөсти айткан бойы
 Алтан кулаш агаш тишти
 Ала жойып тудунды.
 Жетен кулаш темир кааргышты
 Отко кызыдып сулады.
 Кара эчкизин бура тартып,
 Салбырап калган токум салды,
 Талдан эткен ээр салды,
 Тал колонгын чалый тартты.
 Жумуртак* куткунун** буулады.
 Кара эчкизин капшагай минип,
 Саду-кааннын черүлеринен
 Жалтанбай, удура желип чыкты.
 Алтын тонду алыптары
 Ат үстүнөн аткылады.
 Күлөр тонду күлүктери
 Күчүркөп келип жуулашты.
 Кара эчкиге тийген окторы
 Ташка тийгендий тайкылды.
 Кара-Таајыга тийгени
 Мыска тийгендий мыйрылды.
 Саду-кааннын черүлерин
 Агаш тишле тизе сайып,
 Күрөң тайганын күн чыгыжына
 Керип, кадап турбай кайтты.
 Саду-кааннын аттарын
 Темир кааргышла өткүрө кадап,
 Ада тайганын ай чыгыжына
 Керип, кадап салбай кайтты.
 Мынайып адыжып жуулажып
 турарда,

«Саду-кааннын черүзинин
 Тал ортозы кырымганда,
 Көк-боро атка минген
 Бир баатыр келбей кайтты.
 Жетен кулаш темир тишти
 Кара-Таајы кысчак
 Уулай тудала, көрөрдө,
 Саду-кааннын жалчызы болгон
 Темир-Бөккө баатыр болды.
 Улдү, жыда токтодып,
 Эки жуучыл эзендешти.
 Темир-Бөккө Кара-Таајыга
 Мындый сөстөр айдып турды:
 «Саду-кааннын черүзинин

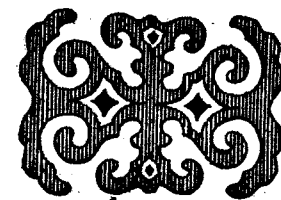
* Жумуртак — тылган кайыш.
 ** Куткун — көлөг буулайган шилби.

Тал ортозын мен кыргам,
 Тогуз түней баатыр арткан
 Күчим менин жетпеген.
 Болужары сенде болзын,
 Өлтүрери менде болзын».

Темир-Бөкө лө Кара-Таажы
 Экү кожо келгиледи,
 Тогузон кезердин эң артыгы
 Тогуз түней баатырла кожо
 Торко тонду Саду-каанды
 Жети тиштү темир тишле
 Өткүре кадап өлтүргиледи.
 Эки баатыр ээчишкен
 Чобра айылга једип түшти.
 Атту-чуулу Саду-кааннын
 Јендиргени бу болды.
 Албан кыйынга јаткан албаты
 Айдары јок сүүништи,
 Алмын-јутпа Садунын
 Јыгымганына мееништи*
 Кара-Таажы кыс бала
 Кару нөкөриле кожо
 Јаан јенүни мында алды.
 Чобра чадырына јанала,
 Мынайда соодоп кожондооды:
 «Чагаан јеек јыландардын
 Бажын кескен бис кандый!
 Јаланып келген ачап байдын
 Черүзин јенген бис кандый!
 Корон тилдү јыландардын
 Баштарын кескен бис кандый!
 Қоркыдып келген бай баатырды
 Оодо соккон бис кандый!»
 Азыраган онын адазы јок,
 Эмискен онын энези јок,
 Кара јангыс эчкилү болгон.
 Баштап келген айылчызы.
 Күндүлү сөзин айдып јанган,
 Барып түбинде көөркийи болды.
 Экинчи келген айылчызы
 Сүрекей гоһып, јыргап барган.
 Удаган јок јуулап келди.
 Јуулажарга келгендерин
 Ончозын јенгип ол чыкты.
 Өчөп келген Саду-кааннан
 Артыктудан өчин алды.

Тил билишпес албатыны
 Јеектеген кааннан айрыды.
 Кара-Таажы кыс бала
 Кару сагышка келишкен,
 Көк-боро атка минген
 Темир-Бөкө баатырла
 Айы-күни јарыган,
 Алтай јерине јанып келип,
 Ургүлјинин үч үйеге,
 Төрбөлјинин төрт үйеге
 Алкадып, мактадып јуртай борди.

* Мееништи — сүүништи.

АЖАРУЛАР

«Эр-Самыр»

Бу чөрчөкти Н. У. Улагашевтен Б. Маскачакова 1943 жылда бичиген. Же ол кепке базылып чыкпаган. Эмди Л. В. Кокышевтин литературный редакциязы аайынча баштапкы катап чыгып жат.

Бу чөрчөктө баатыр Эр-Самыр албаты-жондорды базынчыктагандарла, улуска кара санаалуларла тартыжат. Онызы баатырдын жеберин албатыга баалу эдет. Башкартузы жок калгандарды ол бойынын корузына алат.

¹ Күлөр байзын ак өргөөни. Байзын ла өргөө — бир учурлу сөстөр. Кайчы оны ондобой, байзын деп сөсти өргөөнин эпитеди эдип айткан — 6.

² «Бүгүн андап барба» — деп, Алтан кааннын аказы болгон.

Алтын-Тана коомой керек, жеткер болорын жүреги сезип, өбөгөнни андаарга божотпойт. — 7.

Албаты-жон кемнин десе,

Алтан кааннын аказы болгон.

Эр-Самырдын жоны деп. Бу сөстөрдү Эр-Самыр алты карындаштын албаты-жонун бойына олжолоп алып туру деп ондоорго жарабас. Ол башчызы, коручылы жок жон артты дейле, өскө каандар оны жуулап апарбазын деп өнөтийин онойдо айдат. Эр-Самырдан өскө каандар коркыр — 19.

⁴ Салам атту кижиге эмтир. Саламдый чичке атту кижиге онойдо баатыр кубулып алган — 27.

⁵ Кара тайганын ээзи сени Көрүп ийеле, өскөлөп жат.

Кара-Бөкөнүн тайгазынын ээзи өштү жууктап келгенин сезип ийеле, тумантып, кубулат. Тайга качан да болзо бойынын ээзине болужат деп чөрчөктөрдө айдылат — 31.

⁶ Катан-Мерген төнөштөргө

Ак жалама буулаптыр,

Ак сүт чачыптыр. Бу кам жагына чөрчөккө кирген учурал. Алтай улус озогыда карануйда болуп, камнын үредүзине бүдүп турарда, бу сөстөр олардын чөрчөгине кирген. Же ондый каа-жаа жерлерден улам бис бастыра чөрчөкти уйан деп айдар учурыбыс жок — 50.

«Бойдон-Көкшин»

Чөрчөкти 10 августта 1943 жылда Н. У. Улагашевтен Б. Маскачакова бичип алган. Алдында кепке базылып чыкпаган. Чөрчөкти Н. У. Улагашев бойы «Ак-каан» деп адап турган, же адазы керегинде сүрекей ас айдылып турган учун бис оны төс геройдын адыла «Бойдон-Көкшин» деп адаганыбыс. Чөрчөктин литературный редакциязын Э. М. Палкин эткен.

Бу чөрчөктө баатыр кижиге жупта жеткерле — Желбегенле тартышканы керегинде айдылат. Же онын төс учуры — баатырлар түбекте бойы-бойларына болужар учурлу деп шүүлтеде. Темене-Коо Желбегеннен качып жүргөн балдарды айылынан чыгара сүрүп ийген, онын учун баатыр оны жоготкон. Кыс-каан, Тенек-Бөкө түбекке түшкөн Бойдон-Көкшинге болушкымаган учун жагына онын өңкөрлөри болуп артып калган.

⁷ Опо — жупта — 63.

⁸ Эки эмчегин эки ийининен

Ажыра салып алган болды. Жеткерлү тындуларды бу мында коркушту эдип кайчылар өнөтийин көргүзөт. Мындый эп-арганы фольклористикада гротеск деп адап жадылар — 66.

⁹ Кежим сынду Алтайым,

Кеен өскөн жерлерим!

Алтан алты талалу

Ак тайгам, быйан бер..! онон до ары. Бу сөстөр озогы улус Алтайын алкайтан чүм-жаннаг чөрчөккө кирген — 68.

¹⁰ Казыр-музур... конур-мунур... Бу ачылып турган кайанын табыжын темдектеген сөстөр — 70.

¹¹ Айдын-күннинг алдына,

Ак туман тартылды. Кандый бир баатыр ыраакта келип жатканын ажындыра темдектеп көргүзөтөн жаантайын айдылар мадак сөстөр — 72.

¹² «Мени капшай өлтүр!» Чике учуры: «Мениле капшай тартыжып көр!» — дегени болуп жат — 75.

¹³ Кан-Саралдай кайыла берди,

Тенек-Бөкө таппай калды. Кан-Саралдай, куулгазынду жеткер, көскө көрүнбей, кубула берген — 75.

¹⁴ Эки өштүниң сөктөрүн

Тургуза ла өртөп салды. Оштүниң сөөгин баатырлар өртөп, кубалын салкынга чачып турганы чөрчөктөрдө көп учурап жат. Бу, байла, жебрен чактарда чын болгон жан деп айдарга жараар — 76.

«Кан-Сулутай»

Чөрчөкти Кан-Оозы аймагында Жалангый-Бажы деп журтта жаткан кайчы В. Ябыковтон алтай писатель П. В. Кучияк бичип алала, литературный редакция эдип, 1941 жылда В. Ябыковтын ла Ч. Чунижековтын «Чөрчөктөр» деп бичигинде кепке базып чыгарган. Орус тилге бу чөрчөкти А. Коптелов көчүрөлө, 1940 жылда «Сибирские огни» деп журналда (4—5 №№) чыгарган.

«Кан-Сулутай» — баатырлар жер алдында жаткан Эрликке тартышканы керегинде чөрчөктөрдүн бирүзи. Же Эрлик мында олжочу болуп көрүнөт. Кан-Сулутай олжолоткон улусты айрып, жайымдайт.

¹⁵ **Тойбодым.** — Чөрчөктө лө айдылган, жер алдында аккан талай — 87.

¹⁶ **Сегис башту ок ыланнын**
Одус эмчегин тоолой эмип. Бу сөстөр ажыра чөрчөк Кан-Сулутай баатырды ол тегин кижиге эмес, аңгылу баатыр деп көргүзөт — 87.

¹⁷ **Кажатынын кара талайы...**
Эрлик-бийдин эжигинде
Суу алгыжына түжүрө
Ага бергенин мында билди. Баатырдын суузын Эрлик-бий бойынын жерине тартып апарган деп айдылганы — 92.

¹⁸ **Талалбас бойы талалды.** Арбанбас бойы арбанды — 93.

¹⁹ **Кажатынын кара талайын кечире**
Жетен кулаш жес кемирү турар.
Ол кемирүди жес конжоорлу
Жебелек эмеген кырлап турар. Кам эмеген. Онын колында оштүлөрдүн тыны — 96.

²⁰ **Өлгөн малдын куу бажын**
Ат эдип минип алган,
Куу кабыргадан өргөн камчыла
Жаза-буза сабай берген,
Бир кижиге жүрүп жатты. Бу сөстөр лө ошон ары айдылганы жебрен чактагы алтай улустың жастыра бодол-шүүлтөзүн көргүзөт. Кижиге олзө, жер алдына барып, ондо жүзүн-жүүр кыйынга кирип жат деп олор санангылайтан. Бу — атка килебеген кижинин кыйыны — 102.

²¹ **Күн алыс (эмезе, ай алыс).** «Ай, күн жок жер» — 102.
²² **Бадырманның баткак сазы.** — Чөрчөктөрдө айдылганы аайынча: жер алдындагы сас — 103.

«Боодый-Мерген»

Бу Аңчы Бектенекович Чунижеков айдып туратан чөрчөк. Литературный редакцияны писатель Ч. А. Чунижеков эткен. Аңчы Бектенекович 1878 жылда Майма аймагында Узнай деп журтта чыккан. Ол кичүден ала озогы алтай кайчылардын (Май-

ма аймагында Урлу-Аспаж деп журтта жаткан Табычак Даниилдин, Сылгандуда жаткан Кабак Тадыжековтын, Куйум бажында жаткан Күзенин чөрчөктөрүн көп уккан. Ол бойы кайла-база да, же уккан чөрчөктөрүн жаантайын улуска айдып туратан. Чунижеков бойы эмеш бичикчи кижиге. Бу чөрчөкти ол бойы бичиген.

«Боодый-Мерген» — баатырлар олжочуларга тартышканы керегинде чөрчөктөрдүн бирүзи. Чөрчөктин экинчи бөлүгүндө баатыр бойынын билезин төзөгөн керегинде айдылат.

²³ **Алын жанда эдегерди**
Бала-барка тепсезин,
Кийини жанда эдегерди
Мал жакшызы тепсезин. Бу — тойдын алкыш сөстөрү — 171.

«Кан-Шүлүти»

Бу чөрчөкти Кош-Агашта жаткан эмеш бичикчи чөрчөкчи Семен Иванович Кочеев бойы бичиген. Ол Шебалин аймагында Мыйту деп жерде чыккан-өскөн кижиге. Революциядан озо «Аносский сборник» деп бичикте онын «Ак-бий» деп чөрчөгү чыккан болгон. Ол тушта Семен Иванович бойынын өбөкөзүн Чонашев деп бичиген (адазынын алтай ады аайынча). Ол көп озогы алтай чөрчөктөр билетен. Карый берерде, С. И. Кочеев бойынын чөрчөктөрүн бойы бичип, Туулу Алтайда история, тил ле литература аайынча научный шинжү өткүрөтөн институтка табыштырган. «Кан-Шүлүти» — ол чөрчөктөрдүн бирүзи. С. И. Кочеев 1957 жылда жада калган.

Бу чөрчөктө албатыны базынган, бойынын табына салдырып, жоктунын кыс балазын блаап алып турган бай ла баатыр тартышканы керегинде айдылат.

²⁴ **Аштаганды азыраган,**
Арыганды семирткен,
Ажы-тузы түгенбес Алтайсы. Бу озогы улус Алтайн мактайтан алкыш сөстөрдүн алынган үзүк. Озогы алтайлар санайтан: Алтайды канча ла кире мактап алказа, анча кире ошон туза жедеп деп — 173.

²⁵ **Ол уул чыгарда,**
Алтын сапту камчызын
Тудунганча чыкты. Чөрчөктө баатыр болор бала качан да аңгылу темдектү болуп чыгат деп көргүзүлет. Онын колында тудунып чыккан камчызы — куулгазынду камчы болор — 174.

«Маадай-Кара»

«Маадай-Караны» жиит кайчы А. Г. Калкин кайлаган. Ол 1927 жылда Улаган аймагында Паспарты деп журт жерде чыккан. Онын адазы Г. И. Калкин жаан кайчы болгон. Ол «Маадай-Кара», «Алтай-Буучай», «Очы-бала», «Кара-Таагы кыс» ошон до өскө көп чөрчөктөрдү кайлайтан. А. Калкин бу чөрчөктөрдү

кичүдег ала адазынан угуп, бойы кайлап айдарга үренип алган.

А. Г. Калкин 1939 жылда көзинен ооруп, Горно-Алтайскта обл-больницада эмденип жаткан. Бу өйдө ол ло больницада эмденген Алтайдын атту-чуулу кайчызыла Н. У. Улагашевле ол туш-карда, Улагашев Алексейдин улуска айдып отурган чөрчөк-торин угала, оны тын мактаган. Ол өйдөн бери А. Г. Калкин жаантайын кайлап туратан. 1947 жылда Алтайдын кайчыларынын маргааны болордо, ол баштапкы жер алган. Ол ок жылда А. Г. Калкин Москвага художественный самодеятельность-тын Бастырасоюзный көрүзине жүрген. 1959 жылда А. Г. Калкин Улан-Удэ деп городто Сибирьдеги фольклористтердин конференциясында кайлап, бийик искусствозын көргүскен. А. Г. Калкиннег көп чөрчөктөр бичилген. Онын чөрчөктөрининг архиви Туулу Алтайда история, тил ле литература аайынча научный шинжү өткүретен институтта жадып жат. «Алтай баатырлар» деп бичиктинг бу томында өскө кайчылардан алдында бичилбеген онын эн артык чөрчөктөри чыгып жат.

«Маадай-Караны» А. Г. Калкиннег 1947 жылда С. Суразаков, 1951 жылда П. Чакырова бичиген. 1957 жылда бу чөрчөк С. Суразаковтын литературный редакциязы аайынча Горно-Алтайскта алдынан бичик болуп чыккан. Эмди ол экинчи катап кепке базылат.

«Маадай-Кара» — бу өйгө жетире чыккан ончо алтай чөрчөктөрдиг эн ле жааны (5 мунган ажыра мадакту). Онын төс учуры — баатыр олжочыла, тонокчыла тартышканы керегинде. Чөрчөктинг экинчи бөлүгү — бастыра кижиге алганы керегинде. Бу Алтай ичинде тын таркаган чөрчөктөрдиг бирүзи. Оны кажы ла жерде башка-башка адап айдадылар («Кан-Бүдей», «Алтын-Бизе», «Сүмер-Тайчы»), же сюжеди ле учуры аайынча бу бойы-бойлорына жуук чөрчөк. А. Калкин айтканы — бийик поэтический произведение болуп жат.

²⁶ Суу желбистен ады бүткен,

Туу желбистен бойы бүткен. Көп алтай кайлап айдар чөрчөктөрдө баатырлар ады-бойыла туунунг, суунунг ээзининг шылтуунда бүткен деп көргүзилет. Онойдо айдып, кайчылар олардын анылузын көргүзет — 186.

²⁷ Айбыстан — Эрликтин чоло ады — 189.

²⁸ Жети айры көк талайды

Күн бадыжы агызарга

Жети күнге мокоп салды. Кара-Кула Маадай-Каранын жагыс ла малын, жонун олжолоп апарарга турган эмес, же талайын да агызып апарарга сананган деп айдылат — 224.

²⁹ Эки түней кара тайга,

Эки бука сүзүшкендий,

Ачылып-жабылып турбай кайтты. Алтай кайлап айдар көп чөрчөктөрдө мынайда сүзүжип, баатырдын жолында буудак болуп турган эки кайа керегинде айдылат. Олардын ады ачылар-жабылар — 236.

³⁰ Жер тенгери белтиринде

Жети сары нама журтайт. Нама — буддизм религияда: кудайга бажыраачы улус — 240.

³¹ Жибелек эмеген. Жер алдынан чыккан кам эмеген — 282.

³² Камчыны ойто таштаарда,

Малы көдүрө жана берди...

Бычакты ойто таштаарда,

Жоны көдүрө жана берди. Камчы ла бычак бу тужунда малдын, жоннын эржинеги болуп көргүзилген — 285.

«Өскүс-Уул»

Чөрчөкти А. Г. Калкиннег 1948 жылда П. Чакырова бичиген. Литературный редакцияны С. С. Суразаков ло Г. Д. Калкин эткендер.

Чөрчөктинг сюжеттерининг бир кезек жерлери (ийт ле кийзек түбекке түшкен баатырга болушканы, талай кечип турала, алтын жүстүк сууга түжүргени) бу бичиктинг 1-кы томында чыккан «Ай-каан» деп чөрчөккө түнгөй. Же ондый да болзо, бу чөрчөктө жилбүлү жагы жерлер көп. Чөрчөктинг төс учуры — жокту кижиге ле бай каан тартышканы болуп жат.

³³ Самара бичик. Письмо — 308.

«Көгүдей-Көкшин ле Боодой-Коо»

Бу чөрчөкти А. Г. Калкиннег С. Суразаков 1948 жылда, П. Чакырова экинчи катап 1951 жылда бичип алгандар. Литературный редакцияны С. Суразаков эткен. Бу чөрчөк алдында кепке базылып чыкпаган. Чөрчөктинг баштапкы бөлүгү — баатыр Желбегенле тартышканы керегинде — жагы сюжет. Боодой-Коо өлгөн агазын тиргизерге амадап, Караты-кааннын кызын куда лап барганы керегинде айдылганы бу бичиктинг 1-кы томында чыккан «Алтайын Сайын Салам» деп чөрчөккө эмеш жуук. Же ондый да болзо, А. Калкиннинг чөрчөгү башка, жагы чөрчөк деп айдарга керек.

³⁴ «Борбуй эмчек боро беени

Өлтүрбө — деп ол жагыды.

Кара буурын кодороло,

Аржалынга жайа салбас

Мал баштаган малыс» — деди. Чөрчөктинг айдылганыла болзо, бу — тенгери жайаган мал. Оны өлтүргөжин, билеге жеткер болор — 325.

³⁵ Желбегеннинг черүлери

Канду жууга атангылап,

Тарлан коо кожон салды. Бу айдылганынан көргөндө, Желбеген бу чөрчөктө жагыс ла жеткер-тынду болуп эмес, же ол-

јочы, тонокчы болуп көрүнөт. Қайчы олјочыны, тонокчыны Жел-беген кеберлү көргүзип, онын албатыга јеткерлүзин, каршулузын чөрчөктө тыгыдат — 332.

«Алтын-Эргек»

Чөрчөкти А. Г. Қалкиннен И. П. Кучияк бичийле, литературный редакция эдип, 1953 јылда «Алтайдын тууларында» (4 №) деп альманахта кепке базып чыгарган.

Чөрчөктің учуры — баатырлар өштүлерле тартыжып, бойы бойларына болушканы, өмөлөшкөни болуп јат. Алтын-Эргек Агай-Таајы ла Көгөй-Таајы најылары өштүге олјолодып турганын угала, олорго барып, болужат.

³⁶ Јер киндиги кара ташта. Алтай чөрчөктөрдө јер киндиктү деп айдылат. Онын киндиги — кара таш — 347.

«Кара-Таајы кыс»

Бу чөрчөкти А. Г. Қалкиннен И. П. Кучияк бичип, литературный редакция эдип, 1951 јылда «Очы-бала» деп бичикте чыгарган. А. Г. Қалкин оны адазынан Г. И. Қалкиннен уккан. Чөрчөктің баатыры — сүрекей иштенкей, аш-курсак белетеерге эптү, тили чечен үй кижі болуп јат. Ол кара санаалу, ачап байла тартыжып, оны јендейт.

БАЖАЛЫКТАР

Эр-Самыр	5
Бойдон-Көкшин	62
Қан-Сулутай	87
Боодый-Мерген	138
Қан-Шүлүти	173
Маадай-Кара	186
Оскүс Уул	296
Көгүдей-Көкшин ле Боодой-Коо	324
Алтын-Эргек	344
Қара-Таајы кыс	362